

บทที่ 3

ความเชื่อและบทบาทพิธีกรรมกับวรรณกรรมเกี่ยวกับขวัญชาวล้านนา

3.1 ความเชื่อขวัญล้านนา

3.1.1 ความเชื่อเรื่องขวัญล้านนาจากทางเอกสาร

1. ความเชื่อเรื่องขวัญล้านนาโดยทั่วไปจะมีความเชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งนามธรรมอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ดังที่ศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย” ว่าขวัญเป็นอะไรอย่างหนึ่งซึ่งอยู่ประจำตัวคนและสัตว์ ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ในขณะที่เดียวกันก็ทราบไม่ได้ว่าขวัญคืออะไรกันแน่ แต่เชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งที่สิงอยู่ในร่างกาย ไม่สามารถเห็นเป็นรูปร่างได้¹

2. ความเชื่อขวัญจากหนังสือ “โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา” ของสิทธิ บุตรอินทร์ ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตมนุษย์มีอยู่ 3 ส่วนผสมกัน คือ ร่างกาย จิตใจวิญญาณ และขวัญ ในส่วนประกอบทั้ง 3 นี้ต้องอยู่รวมกันแยกออกจากกันไม่ได้และทั้ง 3 จะต้องทำงานสอดคล้องกัน แต่ขวัญจะมีหน้าที่ส่วนใหญ่เกี่ยวกับจิตใจหรือวิญญาณโดยตรง ซึ่งถ้าจะกล่าวได้ว่าขวัญ คือ พลังแฝงอยู่ในจิตใจแต่ละบุคคล ถ้าจิตใจเสียดุลย์หรือหย่อนความเข้มแข็งก็เรียกว่า เสียขวัญ ดังนั้นขวัญจึงเป็นสภาวะอย่างหนึ่งที่แฝงอยู่ในส่วนของร่างกายและจิตใจ²

3.1.2 ความเชื่อเรื่องขวัญล้านนาจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

จากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องได้ทราบทัศนะเกี่ยวกับเรื่องขวัญของชาวล้านนาดังต่อไปนี้

ทัศนะของคุณแม่จันทร์สม สายธารา ในฐานะเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาขอ เคยมีประสบการณ์ในการขับชอเรียกขวัญลูกแก้ว ได้กล่าวไว้ว่าขวัญจัดเป็นสิ่งนามธรรมที่เปรียบเสมือนจิตใจ ความคิด ความรู้สึก ซึ่งเวลาที่เราไม่สบายกายหรือไม่สบายใจก็ตาม ขวัญจะมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของเราคือเมื่อใดที่ขวัญหรือจิตใจนี้ไม่สบายเกิดจากการวิตกกังวล ท้อแท้ เสียใจ เหล่านี้ก็จะทำให้ขวัญหาย ดังนั้นจึงมีพิธีเรียกขวัญให้กลับมา โดยการใช่วิธีการที่เรียกว่าพิธีกรรม

¹มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, (เชียงใหม่ : ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2529), หน้า 191.

²สิทธิ บุตรอินทร์, โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา, (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2533), หน้า 34-35.

ฮ้องขวัญ เพื่อที่จะเป็นการหลอกล่อจิตของผู้เป็นเจ้าของกลับมา ขณะเดียวกันเมื่อขวัญทางนามธรรมของเราดีขึ้น ขวัญทางกายของเราก็จะดีตามมาด้วย นั่นจึงหมายถึงขวัญหรือจิตใจที่มีความสุขก็จะส่งผลต่อผิวพรรณที่สดใสเปล่งปลั่งไม่ป่วยไข้ และขณะเดียวกันถ้าขวัญกายดีก็จะส่งผลต่อขวัญที่เป็นจิตให้ดีตามมาด้วย ดังนั้นขวัญในที่นี้จึงหมายถึงจิตใจ กำลังใจ ซึ่งในความหมายนี้จะวัดได้จากเวลาที่มีใครสักคนมาพูดดีกับเรา เราก็จะมีกำลังใจขึ้นมา³

ทัศนะของคุณสนั่น ธรรมธิ ในฐานะเป็นนักวิชาการศึกษา สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมและเป็นผู้จัดการรายการวิทยุ “มรดกล้านนา” เคยมีประสบการณ์ในการเรียกขวัญมานานกว่า 5 ปี ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อใดที่เรากล่าวถึงคำว่า “ขวัญ” นั่นคือหมายถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมที่ควบคุมอยู่เหนือจิตใจและอยู่เหนือวิญญาณ เพราะเมื่อกล่าวถึงการเสี้ยกำลังใจนั้นมันไม่นานก็จะกลับคืนมา แต่ถ้าเสี้ยวขวัญจะถือว่ารุนแรงกว่าถึงขั้นเป็นอันตราย หรืออาจวิกลจริตก็ได้ และถึงขั้นเสียดุลยภาพระหว่างกายกับจิตใจจนเป็นเหตุให้ศักยภาพในการดำเนินชีวิตลดลง เมื่อเสี้ยวขวัญจึงต้องมีพิธีกรรมเรียกขวัญคืนมา”⁴

ทัศนะของท่านพระครูคำมูล ธรรมโม รองเจ้าอาวาสวัดโสภณาราม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ และในฐานะเป็นผู้มีประสบการณ์ในการประกอบพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญเป็นเวลานาน ได้กล่าวไว้ว่าขวัญเป็นเรื่องของจิตใจ เมื่อจิตดีก็ทำให้มีสมาธิ ขณะเดียวกันการดำรงชีวิตก็เป็นสิริมงคล เมื่อขวัญออกจากร่างกายจิตใจก็จะไม่สบาย และการดำเนินชีวิตก็เกิดอุปสรรคมากมาย ดังนั้นเพื่อรักษาสุขภาพกายและจิตให้ดีขึ้น จึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ เพื่อปลอบขวัญและบำรุงขวัญให้ดีขึ้น⁵

ทัศนะของนายประพัฒน์ ไชยชนะ ในฐานะเป็นผู้มีประสบการณ์การทำขวัญ (ฮ้องขวัญ) มาเป็นเวลากว่า 10 ปี และได้รับรางวัลชนะเลิศจากการประกวดทำขวัญนากระดับภาค 8 จังหวัดภาคเหนือ เมื่อปี พ.ศ. 2517 ได้กล่าวไว้ว่าขวัญเป็นเรื่องของจิตใจเมื่อมีการทำพิธีเรียกขวัญแล้วก็จะพลังจิตใจดีขึ้น และเมื่อกล่าวถึงจำนวนขวัญ ขวัญทั้งหมดมี 32 ขวัญ หมายถึงธาตุดิน 20 ธาตุไฟ 12 รวมเป็น 32 ขวัญ สิ่งนี้ในความหมายของมันคือเมื่อใดเราเกิดอุบัติเหตุรถชนผิวหนังเรามีบาดแผล สิ่งนี้ก็เรียกได้ว่าเสี้ยวขวัญไปแล้วหนึ่งขวัญ ขวัญเป็นนามธรรม เวลาที่มีการทำขวัญก็จะมีพลังจิตใจกลับคืนมาเหมือนกับเวลาที่เรารู้สึกกับใคร เช่น ถ้าหากเขาพูดไม่เข้าหู จิตใจของเราก็จะรู้สึกไม่ดี แต่ถ้าใครพูดหรือแสดงถึงการให้ความสำคัญแก่เราเมื่อเราฟังก็รู้สึกดี ดังนั้นถ้าหากคนที่

³จันทร์สม สายธรา, ศิลปินแห่งชาติสาขาขอ, (12 มีนาคม, 2542), สัมภาษณ์.

⁴สนั่น ธรรมธิ, นักวิชาการศึกษานักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม, (20 มิถุนายน, 2542), สัมภาษณ์.

⁵พระครูคำมูล ธรรมโม, รองเจ้าอาวาสวัดโสภณาราม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่, (28 มิถุนายน, 2542), สัมภาษณ์.

ขวัญแข็งก็จะสามารถเผชิญกับสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ภายนอกอย่างไม่หวั่นไหว เมื่อขวัญเราไม่หวั่นไหว ร่างกายและจิตใจของเราก็จะสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น⁶

ทัศนะของศาสตราจารย์ พยอมยงค์ ในฐานะนักวิชาการอาวุโสและเป็นผู้มีประสบการณ์ในการประกอบพิธีเรียกขวัญในล้านนา ได้กล่าวไว้ว่าขวัญเปรียบเสมือนเจตสิกที่เป็นส่วนหนึ่งของจิต หรือเสมือนกับแสงเทียนที่มีไส้ ซึ่งมีแสงสีแดงอยู่ตรงกลางและมีแสงสีเหลืองล้อมรอบ สำหรับแสงสีเหลืองล้อมรอบนั้นเปรียบได้กับเจตสิกหรือขวัญ อีกนัยหนึ่งอาจกล่าวตามลักษณะขวัญที่ปรากฏในบทสวดขวัญ ซึ่งขวัญจะมีสถานะเหมือนว่ามีตัวตนไปอยู่ที่ไหนก็ได้ ขวัญลักษณะนี้ก็จะเปรียบได้กับความเชื่อที่ว่าคนเรามีเทพเทวดาประจำตัวคุ้มครอง เมื่อใดที่เทพเทวดาอยู่กับตัวเราสถานะของขวัญก็จะอบอุ่น แต่ถ้าเทพเทวดาไม่อยู่ ขวัญของเราก็จะเผชิญอะไรด้วยตัวเอง และบางครั้งอาจทำให้เราเกิดความประมาทต่อการเสี่ยงอุบัติเหตุได้ ดังนั้นการเรียกขวัญที่เกิดจากอุบัติเหตุก็เปรียบเหมือนเราไปเรียกขวัญหรือวิญญาณของเทพเทวดามาคุ้มครองให้เรามีความอบอุ่นขึ้น ขณะเดียวกันเมื่อความเชื่อขวัญที่เปรียบเหมือนเทวดาคุ้มครองนี้ก็จะสามารถนำไปสู่ความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาที่มีประจำต้นไม้ ซึ่งถ้ากล่าวตามความเชื่อที่ว่าต้นไม้ใดงามก็แสดงว่าต้นไม้นั้นมีผีประจำอยู่ ดังนั้นเมื่อก้าวโดยภาพรวมตามรูปแบบความเชื่อข้างต้น ขวัญจะเป็นได้ทั่วไปในรูปแบบของเทวดาที่คุ้มครองแต่ละคน หรือจะเป็นได้ทั้งพลังสมาธิที่กำเนิดแต่ละคนซึ่งจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการสะสม คนที่มีสมาธิมากหรือดีก็เปรียบได้กับคนนั้นมีพลังงานสะสมมาก ซึ่งเปรียบเสมือนหม้อแบตเตอรี่ที่มีกำลัง ไฟฟ้าเต็มกำลังย่อมมีศักยภาพมากกว่าคนที่มีสมาธิน้อย ดังนั้นเมื่อก้าวถึงขวัญแข็งหรือขวัญอ่อน คนขวัญแข็งก็หมายถึงขวัญของคนนั้นได้ถูกสร้างมาดีตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ซึ่งรวมไปถึงน้ำเชื้อของบิดาและมารดาด้วยว่าส่งผลให้ขวัญของคนนั้นมีสภาพเป็นอย่างไร ขวัญในที่นี้รวมเข้ากับขวัญที่เกี่ยวกับกายและจิตใจ ดังนั้นขวัญแข็งหรือขวัญดีก็หมายถึงคนนั้นมีสุขภาพกายและจิตดีพร้อมที่จะแสดงศักยภาพในการดำเนินชีวิตได้ดีกว่าคนขวัญอ่อน ขณะเดียวกันขวัญอ่อนก็หมายถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกับขวัญแข็งหรือขวัญดีที่กล่าวมานี้⁷

ในขณะที่ความเชื่อเรื่องขวัญในล้านนายังสามารถพิสูจน์ได้ว่ามีมานานหลายร้อยปีจากวรรณกรรมมหากาฬล้านนาก็คุ้มที่พระ ฌบับสร้อยสังกร ได้กล่าวเรียกขวัญดังนี้

⁶ ประพัฒน์ ไชยชนะ, หมอขวัญได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดทำขวัญนากระดับภาค 8 จังหวัดภาคเหนือ, (19 เมษายน, 2542), สัมภาษณ์.

⁷ วมณี พยอมยงค์, นักวิชาการและผู้มีประสบการณ์เรียกขวัญในภาคเหนือ, (24 กุมภาพันธ์, 2542), สัมภาษณ์.

“ลูกขึ้นมาเถอะเมียรักยิ่งเสมอตา

สามสิบของขวัญนางอย่าไปล่าคองนาเถื่อนถ้อง

ที่น้ำไหลหลังช่วยค่านผาชัน

สามสิบสองขวัญนางอย่าไปอยู่ป่าไม้จวงจันทร์

ที่คอยคงตันเหลื่อมเหน่น

ขวัญนางอย่าไปคักคั้งแก่นมากมาบัง

บัดนี้ที่เป็นผัวนางก็มาก้มหัวเรียกร้อง

สามสิบสองขวัญมีทรินาญน้องจูงรีบเรวมา⁹

ในขณะที่วาทะกรรมคร่าวขอชาคคเรื่องต่าง ๆ เช่น หงส์หิน เจ้าสุวัต และสังข์ศิลป์ชัย ก็ได้กล่าวไว้ตอนที่พระเอกนางเอกผจญภัยต่าง ๆ เมื่อมีชัยชนะศัตรูเรียบร้อยแล้วพากันเข้าบ้านเมือง ดังตัวอย่างวาทะกรรมคร่าวขอธรรมเรื่องหงส์หินมีตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

ศิระสุกร ตั้งชายแวกล้อม

หกหัวหกถ้วนหมุมน

เอาด้ายผูกมัด แล้วเรียกทูลขวัญ

จอมนักรรรม์ มารดาเจืองจำ

ทั้งพระบุตรดา ชายเลาหน่อเหน่น

สามนางเลาที่รัก

แม่นขวัญตาไกล ที่แคว้นเมืองชกษ

ผีดิบข้ามแดนเมือง

หนทักจีณะ แคว้นผิตองเหลืออง

กิริเรื่อง พริกษชี้ไพรปากกว้าง

สามสิบสองขวัญ เจ้าอย่าได้อ้าง

สอคพนมไพรแหล่งได้ (ป่า)⁹

นอกจากนี้จารีตนิยมในการแต่งวาทะกรรมคร่าวขอ เรื่องกำก้ำคำได้กล่าวไว้ในเรื่องของพิธีกรรมเรียกขวัญนี้ และการมัดมือโดยให้เส้นด้ายที่มัดข้อมือเป็นด้ายที่พิเศษ สามารถมัดไม่ให้ขวัญออกห่างหลังจากเรียกขวัญมาแล้ว¹⁰ ด้วยเหตุที่มีวาทะกรรมต่าง ๆ ในตำนานได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องขวัญนี้ว่ามีมานานแล้ว และเมื่อศึกษาตามประวัติศาสตร์และที่มาของความเชื่อดั้งเดิมบรรพบุรุษที่มีสาเหตุเกิดมาจากความกลัว ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าความเชื่อเรื่องขวัญได้มีที่มาจากรากฐานของความเชื่ออื่น ๆ ทั้งหมดด้วย

⁹ประครอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, ลานนาไทยคดี, (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2521), หน้า 107.

⁹อุคม รุ่งเรืองศรี, วรณกรรมล้านนา, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2528), หน้า 310.

¹⁰อุคม รุ่งเรืองศรี, จารีตในการแต่งวาทะกรรมคร่าวขอ, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529), หน้า 195-198.

3.2 ลักษณะและประเภทขวัญล้านนา

3.2.1 ลักษณะขวัญล้านนา

เมื่อกล่าวลักษณะขวัญตามความเชื่อของชาวล้านนาทั่วไปเชื่อว่าขวัญจะมีลักษณะเป็นสิ่งนามธรรมที่แฝงอยู่ในร่างกายคนและสัตว์ ขวัญมีธรรมชาติที่เบา มาย้ายไปมาง่าย ขณะที่เราสะดุ้งตกใจขวัญก็จะหนีออกจากร่างกาย ดังคำว่า ขวัญหนีดีฝ่อ เป็นต้น¹¹ ในขณะเดียวกันอาการของคนเราที่มีขวัญครบก็จะส่งผลให้ร่างกายและจิตใจสมบูรณ์แข็งแรง

อีกแนวคิดหนึ่งของ สิทธิ บุตรอินทร์ ได้นำเสนอลักษณะขวัญล้านนาไว้ในหนังสือ “โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา” ไว้ว่า ขวัญเป็นสิ่งนามธรรมที่แฝงอยู่ในคนและสัตว์ และอยู่เหนือกลไกและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่จะควบคุม และพิสูจน์ได้แน่นอนตายตัว จากที่กล่าวมาจะสังเกตว่าขวัญเมื่อแฝงอยู่ในคนและสัตว์แล้วจะทำให้มีความเป็นอยู่อย่างมีคุณภาพระหว่างจิตใจกับร่างกาย¹²

แต่ลักษณะขวัญที่เห็นตรงกัน คือ ขวัญจะมีลักษณะเบาเป็นสิ่งนามธรรมที่ไม่สามารถเห็นเป็นรูปเป็นร่าง แต่เคลื่อนไหวได้ ออกจากร่างกายได้ และมีอำนาจลับแฝงอยู่กับร่างกาย ขวัญมักจะแสดงตัวเองของมันออกมาในรูปแบบของพลัง ถ้าเมื่อใดที่ขวัญอ่อนพลังลง เมื่อนั้นจะสังเกตว่าสภาวะของร่างกายและจิตใจของเจ้าของขวัญนั้นจะมีความรู้สึกเสียใจ ห่อใจ แต่เมื่อใดที่เจ้าของขวัญสุขสบายใจและกล้าหาญ ขวัญเหล่านี้ก็จะแสดงสภาวะของมันเป็นความเข้มแข็งและมีพลังเต็มเปี่ยมแผ่ขยายอยู่ทั่วร่างของมนุษย์และสัตว์¹³ ลักษณะขวัญดังกล่าวนี้ชาวล้านนาเรียกว่า “ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัว” ซึ่งหมายถึงขวัญไม่หนีหายจากตัวตน ดังมีคำของชาวล้านนาอีกคำหนึ่งใช้เรียกแทนลักษณะขวัญที่มีสภาวะอยู่กับเนื้อกับตัว คือคำว่า “รู้คิง” (to know or to understand) ซึ่งคำนี้หมายถึงอาการของคนที่อยู่เรื่อง เข้าใจ รู้สึกตัว และมีความรู้ทุกอย่าง ทุกขณะ ไม่ว่าจะฟัง ถ้าพูดกับใครก็รู้เรื่อง จะทำการใดก็รู้สติ (to be conscious) รวมทั้งหมายถึงอาการของผู้ที่รู้ตัว (to aware) และรู้เท่าทัน (to detect)¹⁴

¹¹ มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, หน้า 191.

¹² สิทธิ บุตรอินทร์, โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา, หน้า 59-61.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

¹⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ, พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ, (เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซนเตอร์, 2539), หน้า 29.

3.2.2 ประเภทขวัญล้านนา

ความเชื่อประเภทขวัญของชาวล้านนาไม่แตกต่างจากการจัดประเภทขวัญของคนไทยในท้องถิ่นอื่น ๆ นั่นก็คือ ได้มีการจัดระดับประเภทขวัญออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ เช่น ขวัญคน ขวัญพืช ขวัญสัตว์ ขวัญสิ่งไม่มีชีวิต (สิ่งของเครื่องใช้) ซึ่งในแต่ละประเภทนี้ก็จะมีบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันดังนี้

1. ประเภทขวัญคน
 - มีบทบาทหน้าที่ต่อการรักษาผู้ป่วยและเสริมสร้างความรู้สึกที่ดีต่อการปรับเปลี่ยนสถานภาพบุคคลต่อสถานการณ์ในอนาคต
2. ประเภทขวัญสัตว์
 - มีบทบาทในการให้คนได้ตอบแทนบุญคุณสัตว์ที่ได้ใช้ทำงาน และเป็นการเน้นให้เราตระหนักในการเอาใจเขามาใส่ใจเราระหว่างคนกับสัตว์
3. ประเภทขวัญพืช
 - มีบทบาทหน้าที่ในการทำความรู้สึกสำนึกบุญคุณและคุณค่าของข้าว
4. ประเภทขวัญสิ่งไม่มีชีวิต
 - มีบทบาทหน้าที่ให้คนได้ระมัดระวังและเพื่อทำให้เกิดความมั่นใจต่อการใช้งานของสิ่งของเครื่องใช้และบ้านเรือน เป็นต้น

จากการศึกษาประเภทของขวัญที่ชาวล้านนาได้แบ่งแยกออกมาในแต่ละประเภทนั้นก็ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อให้คนเรารู้จักวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย รู้จักปรับตัวเองให้เข้ากับสถานการณ์ในอนาคตและเพื่อเป็นการเตือนสติแก่บุคคลให้เห็นถึงคุณค่าในสิ่งที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของบุคคล

3.3 พิธีกรรมเรียกขวัญล้านนา

พิธีกรรมเรียกขวัญ (ฮ้องขวัญ) คือพิธีกรรมโบราณของล้านนาไทยอย่างหนึ่งที่ได้ผสมผสานระหว่างแนวคิดความเชื่อถือเลื่อมใสศรัทธาต่อพลังอำนาจอันเร้นลับของสภาวะจิต อันเนื่องมาจากไสยศาสตร์กับการนับถือบูชาพระเจ้าตามศาสนาพราหมณ์และฮินดู ตลอดจนความเชื่อถือยำเกรงต่อสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งเป็นพิธีกรรมที่กล่าวถึงความจริงของความเชื่อที่มีอยู่

พิธีกรรมเรียกขวัญล้านนาเกิดขึ้นเนื่องจากเชื่อว่าคนมีขวัญประจำตัวเพื่อปกป้องรักษาให้ผู้ใช้เป็นเจ้าของขวัญมีความสุขไม่เจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อขวัญออกจากร่างก็จะทำให้มนุษย์เจ็บไข้ได้ป่วยและทำให้เกิดเรื่องร้าย ๆ ดังนั้นเพื่อให้ขวัญอยู่ก็ต้องมีการรักษาขวัญไม่ให้ออกจากร่าง โดย

อาศัยพิธีกรรมเรียกขวัญให้กลับคืนมา ซึ่งพิธีเรียกขวัญจะมีความแตกต่างกันไปตามโอกาส ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. เมื่อเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเกิดอุบัติเหตุ เสียใจ ตกใจ เป็นต้น
2. เมื่อจะต้องจากบ้านจากเมืองไปไกล
3. เมื่อมีบุคคลสำคัญมาในฐานะของแขกบ้านแขกเมือง กับเหตุการณ์ที่ต้องต้อนรับบุคคลมาจากถิ่นอื่นมารับตำแหน่งหรือมาศึกษาเล่าเรียน กับอีกอย่างหนึ่งบุคคลจากถิ่นฐานไปแล้ว กลับมาถิ่นฐานเดิม
4. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชีวิต เช่น มีการขึ้นบ้านใหม่ บวช แต่งงาน และเลื่อนยศตำแหน่งหน้าที่การงาน
5. หลังจากการใช้แรงงานสัตว์ เช่น วัวควาย ที่ถูกนำมาใช้งานในนาเสร็จ ส่วนการเรียกขวัญช้างจัดขึ้นเมื่อคล้องช้างมาได้จากป่าและเมื่อใช้งานช้างเสร็จ

พิธีกรรมเรียกขวัญล้านนามีพิธีกรรมร่วมอีก 2 อย่าง คือ พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์กับตีบชะตา ซึ่งทั้ง 2 พิธีกรรมนี้จะทำต่อเนื่องกัน ก็เพื่อให้พิธีกรรมได้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยพิธีกรรมทั้ง 2 จะอยู่ในช่วงก่อนการเรียกขวัญ สำหรับขั้นตอนในพิธีกรรมเรียกขวัญ สะเดาะเคราะห์ตีบชะตานั้น ผู้วิจัยจะอธิบายรายละเอียดไว้ในส่วนของภาคผนวก

3.4 บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมเรียกขวัญล้านนา

พิธีกรรมเรียกขวัญเป็นพิธีกรรมที่ยังปฏิบัติกันอยู่ในสังคมปัจจุบัน จุดมุ่งหมายหลัก ๆ ของพิธีกรรมเรียกขวัญมีดังต่อไปนี้

1. เพื่อเป็นการสร้างกำลังใจของบุคคลให้กลับคืนมาเหมือนเดิม
2. เพื่อเป็นการแสดงความรักความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล และบุคคลกับสังคมสิ่งแวดล้อม
3. เพื่อเป็นการสร้างจิตวิทยาในการอบรมขัดเกลาพฤติกรรมทางด้านจริยธรรมของบุคคล
4. เป็นการสร้างรูปแบบการปกครองสังคมลักษณะหนึ่ง โดยใช้ระดับความเชื่อในสิ่งนามธรรมมาช่วยควบคุมพฤติกรรมการทำผิดกฎเกณฑ์ของสังคม เช่น ความเชื่อเรื่องผีบ้านผีเรือน และผีบรรพบุรุษลงโทษผู้กระทำการมิควรกับความเชื่อเรื่องผีไร่นา (พระแม่โพสพ) ช่วยคุ้มครองต้นข้าว ตลอดจนการนำความเชื่อเรื่องผีต้นไม้ (รุกขเทวดา) มาใช้ในการช่วยคุ้มครองป่าไม้ เป็นต้น

นอกจากนี้พิธีกรรมเรียกขวัญล้านนาได้แบ่งออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ คน สัตว์ พืช สิ่งของ โดยในแต่ละประเภทก็จะมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกันออกไปตามบทบาทและหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. พิธีกรรมเรียกขวัญคน จำแนกออกเป็น 3 ประเภทคือ

ประเภทที่ 1 พิธีกรรมเรียกขวัญผู้ป่วย จัดขึ้นเพื่อเป็นการสร้างกำลังใจที่ดีของผู้ป่วยกลับคืนมา โดยในงานนั้นญาติพี่น้องต่างก็แสดงความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้ป่วย และจะยกให้ผู้ป่วยเป็นบุคคลสำคัญของงานด้วย จากการแสดงความปรารถนาดีเพื่อให้ผู้ป่วยรู้สึกดีและมีความอบอุ่น ภายหลังจากการทำพิธีกรรมเสร็จสิ้น ผู้ป่วยมักจะกินอาหารได้มากขึ้นและกลับฟื้นสภาพจากอาการป่วยไข้ได้ดีขึ้น

ประเภทที่ 2 พิธีกรรมเรียกขวัญลูกแก้ว (นาค) มีจุดมุ่งหมายจัดขึ้นเพื่อให้ผู้ที่เข้าสู่วิธีบวชเตรียมพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพชีวิตใหม่ มาเป็นผู้ถือศีลและวินัยอย่างเคร่งครัด คือจากสถานภาพบุคคลทั่วไปเปลี่ยนมาเป็นนักรบวช ก็ต้องใช้ความอดทนต่อสถานภาพใหม่ โดยต้องมีการฝึกฝนตนเอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในพิธีกรรมก็จะมีผู้กล่าวบทเรียกขวัญในลักษณะอบรมสั่งสอนเพื่อให้ลูกแก้วระลึกถึงการเกิดและบุญคุณของบิดามารดาที่เป็นผู้กำเนิดให้ชีวิตมา และสอนวิธีปฏิบัติในการเป็นชีวิตนักรบวช

ประเภทที่ 3 พิธีกรรมเรียกขวัญบ่าวสาว มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คู่บ่าวสาวมีความเคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันการเรียกขวัญบ่าวสาวก็จะมีกรอบรมสั่งสอนคู่บ่าวสาวให้รู้จักวิถีการครองเรือนและหน้าที่ของพ่อบ้านแม่เรือนที่ดี

2. พิธีกรรมเรียกขวัญสัตว์ จำแนกออกเป็น 2 ประเภทย่อยดังนี้

ประเภทที่ 1 พิธีกรรมเรียกขวัญช้าง จุดมุ่งหมายส่วนใหญ่เพื่อเป็นการปลอบขวัญช้างที่คลอดใหม่และช้างที่ได้มาจากป่า เพื่อให้เกิดความเคยชินในสภาพแวดล้อมใหม่

ประเภทที่ 2 พิธีกรรมเรียกขวัญวัวควาย มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เจ้าของวัวควายระลึกถึงพระคุณของวัวควายที่เป็นผู้ช่วยในการทำนา เพราะในขณะที่ใช้งานวัวควายนั้นเจ้าของมักจะเมียนตีคุณค่าในเวลาที่ใช้งาน ดังนั้นการจัดพิธีเรียกขวัญวัวควายก็จะจัดขึ้นหลังจากทำนาเสร็จแล้ว อีกนัยหนึ่งการจัดพิธีกรรมนี้ก็เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเจ้าของกับสัตว์ที่ตนเลี้ยง

3. การเรียกขวัญพืช (ข้าว) จุดมุ่งหมายก็เพื่อให้ชาวนาชาวไร่ระลึกถึงบุญคุณของข้าวในการบริโภค และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่า ข้าวทุกต้นจะมีวิญญาณพระแม่โพสพคุ้มครองอยู่เพื่อให้พืชพันธุ์มีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวไม่ใช่แต่ระลึกถึงบุญคุณของข้าวเท่านั้น แต่จะให้ชาวนาระลึกถึงบุญคุณของพระแม่โพสพที่ช่วยให้ข้าวออกงามดีด้วย

4. การเรียกขวัญสิ่งของ (เรือน) จุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้อยู่อาศัยมีความสุข มีความเชื่อมั่น และเชื่อว่าอยู่แล้วจะร่ำรวยด้วยทรัพย์สิน

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่าจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมเรียกขวัญ ถ้ามองตามหลักของกระบวนการการขัดเกลาทางสังคมนั้น เนื้อหาบทเรียกขวัญจะมีอิทธิพลต่อการสร้างนิสัยหรือพฤติกรรมที่ดีแก่บุคคล โดยผ่านสื่อจากวรรณกรรมแบบมุขปาฐะที่ต้องอาศัยหมอขวัญกล่าว ซึ่งตรงนี้จะสังเกตได้ว่าพิธีกรรมเรียกขวัญจะมุ่งเน้นในเรื่องของการเตือนสติและการแสดงพฤติกรรมที่ควรพึงปฏิบัติระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับสังคม และบุคคลกับสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมเรียกขวัญผู้ป่วย ขวัญนาคน ขวัญบ่าวสาว ขวัญวัวควาย ขวัญช้าง ขวัญพืช ซึ่งลักษณะการอบรมสั่งสอนในบทเรียกขวัญก็จะมีกรกล่าวการอบรมสั่งสอนตักเตือน เพื่อไม่ให้ประมาทต่อการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการกินอยู่และการใช้ชีวิตในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลง

3.5 ขั้นตอนพิธีกรรมเรียกขวัญล้านนาโดยภาพรวม

ในล้านนาการทำพิธีเรียกขวัญหรือ “ฮ้องขวัญ” กระทำในหลายสถานการณ์ด้วยกันดังนี้

1. ทำแก่อำคันตุกะผู้มาเยี่ยมเยียน เพื่อเป็นการให้เกียรติและเสริมสร้างมิตรภาพ
2. ทำแก่บุคคลผู้จะเดินทางไกล เพื่อเรียกขวัญให้ติดตามเข้าไปด้วย
3. ทำแก่ผู้เดินทางมาถึง เพื่อเรียกขวัญผู้ที่มาใหม่ให้มาอยู่กับตัวไม่ไปอาลัยคิดถิ่นฐานเดิมที่เคยอยู่
4. ทำแก่ผู้กำลังเจ็บป่วย เพื่อให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บและมีกำลังใจกลับคืนมา
5. ทำเพื่อแสดงความยินดีสำหรับผู้ป่วยรอดจากสถานการณ์ความตายมาได้
6. ทำแก่ผู้ได้เลื่อนยศศักดิ์หรือตำแหน่ง เพื่อแสดงความยินดีทั่วไป และเพื่อความเป็นสิริมงคล
7. ทำแก่บุคคลผู้อาวุโส เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิต์ เพื่อให้ผู้อาวุโสมีความสุข
8. ทำแก่ผู้ที่จะบวชในพุทธศาสนา เพื่อให้ลูกแก้วมีเกิดการเตรียมพร้อมต่อสถานการณ์ที่ตนต้องเปลี่ยน หรือเพื่อเป็นการให้กำลังใจนักบวช
9. ทำแก่ผู้ที่จะทำพิธีขึ้นบ้านใหม่ อาคารใหม่ เพื่อให้ขวัญของเจ้าของบ้านใหม่ได้เกิดความเชื่อมั่นในการอยู่อาศัยมากขึ้น
10. ทำแก่คู่สมรส เพื่อให้ทั้งคู่มีกำลังใจอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขความเจริญ
11. ทำแก่สัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เพื่อเป็นการแสดงความรักความกตัญญูกตเวทิต์ต่อสัตว์เลี้ยง และเพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่สัตว์¹⁵

¹⁵มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, หน้า 204.

ดังนั้นพิธีกรรมเรียกขวัญด้านนาส่วนใหญ่จะจัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ ตามประเภทของขวัญ ซึ่งหากแยกเป็นประเภทของพิธีกรรมเรียกขวัญก็จะแบ่งออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นและซึ่งในแต่ละประเภทก็จะมีระดับพิธีกรรมเหมือน ๆ กันอยู่ 4 ช่วง คือ

1. ช่วงก่อนเรียกขวัญ ญาติพี่น้องก็จะมีการเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ สำหรับใช้ในพิธีกรรม โดยจะมีการจัดเตรียมบายศรีที่ทำจากใบตองดอกไม้ต่าง ๆ ที่มีกลิ่นหอม สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีเรียกขวัญจะนิยมใช้ตามแต่ละท้องถิ่น ซึ่งแล้วแต่ลักษณะของพิธีกรรมว่าเป็นพิธีทางการจะใหญ่โตหรือเล็กขี้นั้นขึ้นอยู่กับฐานะของผู้จัด สำหรับอุปกรณ์ที่นิยมกันในล้านนามีดังนี้

- 1.1 เครื่องบายศรี
- 1.2 ไข่ต้ม
- 1.3 ข้าว
- 1.4 กล้วย
- 1.5 น้ำ
- 1.6 ใบพลูหมากเมี่ยง
- 1.7 บุหรี่
- 1.8 ค้ายคิบ
- 1.9 ค้ายผูกข้อมือ

ก่อนเรียกขวัญนี้ญาติก็จะพากันมาเตรียมอุปกรณ์ให้พร้อม และพร้อมกับเชิญหมอขวัญมาทำพิธีนี้ตามฤกษ์ยามที่ได้เลือกไว้

2. ช่วงเรียกขวัญ ในขณะที่หมอขวัญพร้อมแล้ว หมอขวัญก็จะเริ่มทำพิธีเรียกขวัญ โดยจะกล่าวคำอัญเชิญเทวดาก่อน และตามด้วยการกล่าวบทคำเรียกขวัญที่เป็นสำนวนแต่งขึ้นใหม่หรือแต่งขึ้นโดยปฏิภาณไหวพริบในขณะที่ทำพิธีก็ได้

ขณะช่วงเรียกขวัญอยู่นั้นก็จะมีช่วงนับเมล็ดข้าวเพื่อเป็นการเสี่ยงทายว่าขวัญมาแล้วหรือยัง โดยจะนับจากเมล็ดข้าวทีละคู่ 12 ครั้งจนครบ โดยไม่ให้เหลือเศษ แสดงว่าขวัญมาแล้ว

3. ช่วงหลังจบจากการกล่าวเรียกขวัญเสร็จ หมอขวัญก็จะเอาน้ำมนต์อันศักดิ์สิทธิ์มารดเจ้าของขวัญ พร้อมกับให้คำอวยพรให้เจ้าของขวัญอยู่เย็นเป็นสุข หลังจากนั้นก็จะใช้ค้ายสายสิญจน์มัดมือซ้ายก่อนเพื่อให้ขวัญมา แล้วมัดมือขวาเพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัว

4. ช่วงหลังจากจบพิธีกรรมผูกค้ายข้อมือเสร็จ ให้เจ้าของขวัญรับประทานอาหารที่เตรียมไว้ โดยเฉพาะไข่ต้มที่เตรียมมา หลังจากนั้นญาติก็จะนำเอาบายศรีไปไว้ที่หัวเตียงนอนของเจ้าของขวัญ อันเป็นการเสร็จพิธีกรรม

ทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมเรียกขวัญ หมอขวัญจะมีบทบาทในการจัดทำพิธีกรรมตั้งแต่แรกจนเสร็จสิ้นงาน ส่วนองค์ประกอบของพิธีกรรมเรียกขวัญโดยหลัก ๆ ก็จะมีดังนี้

4.1 ผู้ประกอบพิธีกรรม (หมอขวัญ, อาจารย์)

4.2 อุปกรณ์ คือ บายศรี ที่มีส่วนประกอบด้วย เครื่องคาวหวาน ดอกไม้ เครื่องอุปโภคบริโภค

4.3 คำเรียกขวัญ

4.4 เจ้าชะตาหรือผู้ที่ถูกเรียกขวัญ

4.5 ผู้ร่วมพิธีเรียกขวัญ (ญาติพี่น้อง)

จากการศึกษาขั้นตอนของพิธีกรรมเรียกขวัญพบว่า พิธีกรรมเรียกขวัญล้านนาไม่มีความแตกต่างจากขั้นตอนพิธีกรรมเรียกขวัญของชาวไทยเผ่าอื่นที่มีกล่าวไว้ในบทข้างต้นที่ได้มีการกล่าวถึงการเรียกขวัญของชาวไทย เพราะเนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากที่เดียวกัน แต่หากจะมีความแตกต่างก็คงจะมีเฉพาะเรื่องของรายละเอียดของอุปกรณ์ตามท้องถิ่นและรายละเอียดของความเชื่อบางอย่างที่นำเรื่องขวัญไปเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ เช่น “ความเชื่อเรื่องขวัญของกลุ่มไทดำนำเรื่องขวัญไปเชื่อมโยงกับจักรวาล ดินฟ้าอากาศ” ซึ่งขวัญของไทยดำเชื่อในเรื่องของ “มิ่ง” ผูกติดกับ “ขวัญ” เปรียบเสมือนพื้นฐานของชีวิต กล่าวคือเป็นสภาวะธรรมชาติประเภทดิน น้ำ ภูเขา และป่าไม้ ที่ทำให้เกิดสิ่งมีชีวิต ส่วน “แนน” หมายถึงชีวิตสรรพสิ่งต่าง ๆ รวมถึงความมั่นคงของบ้านเมือง ก็ตั้งอยู่พื้นฐานของ “มิ่ง” เช่นกัน ด้านหนึ่งของ “แนน” จะติดอยู่กับ “มิ่ง” อีกด้านหนึ่งของ “แนน” คือ “สายเขอ” ผูกติดกับ “แนน” ตามแนวตั้งค่อยสูงขึ้นตามช่วงอายุ โดยมีปลายด้านบนเชื่อมต่อกับแนน โดยผ่านตะขอเรียกว่า “ขอแนน” ส่วนความเชื่อ “สายเขอ” นั้นเชื่อว่าสายเขอนี้ บางมาก หากสายขาดไป “แนน” ก็ล้ม เท้ากับตาย “เขอ” จึงเปรียบเสมือนอายุขัยที่มีการเปลี่ยนแปลงคล้ายดวงชะตา ขณะเดียวกันเรื่องเกี่ยวกับขวัญและ “แนน” ชาวไทดำก็ได้นำมาใช้ในการพิจารณาเลือก คู่ครอง โดยเชื่อว่าถ้าผู้ชายหญิงที่มี “ขวัญ” และ “แนน” เหมาะสมกัน ถึงจะแต่งงานกันได้เรียกว่า “แพงแนน”¹⁶ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นเพียงการอธิบายรายละเอียดขั้นตอนโดยสังเขป ส่วนในรายละเอียดขั้นตอนพิธีกรรมว่าจัดขึ้นที่ใด เวลาใด และจัดเพื่อใคร ผู้วิจัยจะอธิบายไว้ในส่วนภาคผนวก

¹⁶มานพ มานะแชน, การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องคติความเชื่อการฟ้อนผีในภาคเหนือ, (เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541), หน้า 54.

สำหรับขั้นตอนของพิธีกรรมเรียกขวัญทุกชนิด เมื่อศึกษาจะพบว่าขั้นตอนของพิธีกรรมจะเป็นเพียงสิ่งสมมุติที่อาศัยจินตนาการความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติให้ประจักษ์ออกมาเป็นรูปธรรม

3.6 ที่มาของคำเรียกขวัญล้านนา

คำเรียกขวัญได้จัดเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมประเพณีและพิธีกรรม ลมูล จันทร์หอม ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับบทบาทของวรรณกรรมล้านนาต่อพิธีกรรมของคนในสังคมไว้ในหนังสือเรื่อง “วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา” ดังต่อไปนี้

ในการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ การศึกษาพิธีกรรมเป็นเรื่องสำคัญมากเรื่องหนึ่ง เพราะพิธีกรรมเป็นพฤติกรรมพิเศษของมนุษย์ที่รวบรวมเอาประสบการณ์ของตนเองทั้งภายนอกและภายในมาปรุงแต่งความคิดความเชื่อของตนเองอย่างสรุปและกระชับคล้ายกับปรุงแต่งวรรณกรรม

และโดยความเป็นจริงวรรณกรรมกับพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กันมาก จนแทบจะกล่าวได้ว่าในระยะแรกพิธีกรรมทำให้เกิดวรรณกรรม ในขณะเดียวกันเนื้อเรื่องของวรรณกรรมประเพณีและพิธีกรรมของล้านนา สามารถจำแนกพิธีกรรมเหล่านี้ได้อย่างกว้าง ๆ ดังนี้

1. พิธีกรรมประเพณีที่เป็นส่วนรวมของสังคมหรือหมู่คณะ เช่น โอกาสเวณทาน การทำบุญเมือง การบูชาอินทขิล การเรียกขวัญควาย เรียกขวัญข้าว เป็นต้น
2. พิธีกรรมที่เป็นส่วนบุคคลแยกย่อยได้ เช่น พิธีสืบชะตา เรียกขวัญลูกแก้ว เรียกขวัญคู่บ่าวสาว การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ (บูชาท้าวจตุโลกบาล) สะเดาะเคราะห์ และการอวยพรปีใหม่

อนึ่งคำเรียกขวัญเป็นวรรณกรรมประเพณีและพิธีกรรมของล้านนาจะมีถ้อยคำภาษาลักษณะที่เป็นร้อยกรอง เปรียบเทียบ พรรณา อ้นวอน ฯลฯ และบางทีก็จะแทรกด้วยภาษาบาลีบ้าง เพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นสิริมงคล คำเรียกขวัญเป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะคาบเกี่ยวระหว่างมุขปาฐะกับลายลักษณ์อักษรเช่นเดียวกับคำโอกาสเวณทาน คำพรปีใหม่¹⁷

¹⁷ลมูล จันทร์หอม, วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา, (เชียงใหม่ : วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 2534), หน้า 187.

3.7 คำเรียกขวัญล้านนา

คำเรียกขวัญเป็นถ้อยคำที่หมอขวัญใช้กล่าว ในขณะที่ทำพิธีกรรมเรียกขวัญ คำเรียกขวัญ ถือได้ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากของพิธีเรียกขวัญ คำเรียกขวัญจะเป็นลายลักษณ์อักษรและเป็นมุขปาฐะ ซึ่งในส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นก็จะเขียนด้วยอักษรล้านนาในใบลาน “พับสา” ตลอดจนที่ตีพิมพ์เผยแพร่อยู่ในเอกสารหรือหนังสือตำราประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ส่วนถ้อยที่ใช้ในคำเรียกขวัญแบบมุขปาฐะจะกล่าวถ้อยคำธรรมดาหรือเพิ่มโวหารอลังการตามแต่ผู้เรียกขวัญเห็นสมควร

คำเรียกขวัญแต่ละประเภท จะมีเนื้อหาสรุปพอสังเขปได้ดังต่อไปนี้

1. คำเรียกขวัญผู้ป่วย

1.1 เกริ่นนำ จะกล่าวถึงว่าวันนั้นเป็นวันมงคล

1.2 กล่าวพรรณนาถึงเครื่องใช้ไม้สอย ดอกไม้ และอาหารที่ตกแต่งไว้รอรับขวัญที่จะมา

1.3 กล่าวถึงเรื่องการเกิด ในลักษณะกล่าวว่าคนเราเกิดมาแล้วไม่สามารถเลือกเกิดได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของชะตาชีวิต มนุษย์ไม่สามารถบังคับให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ได้ตลอดเวลา

1.4 กล่าวถึงการตามหาขวัญในสถานที่ต่าง ๆ ให้มาชมดอกไม้ กินอาหาร เมื่อกลับมาแล้วก็มีการผูกค้าย้อมมือเพื่อมัดไม่ให้ขวัญหนี

2. คำเรียกขวัญคู่บ่าวสาว

2.1 เกริ่นนำถึงโอกาสว่าวันนี้เป็นวันสิริมงคลเหมาะกับการแต่งงาน

2.2 กล่าวถึงสาเหตุของคนทั้ง 2 มาพบกันด้วยเหตุของกรรมหรือบุพเพสันนิวาส

2.3 กล่าวคำปัดเคราะห์คู่บ่าวสาว

2.4 กล่าวบรรยายบายศรีที่ตกแต่งด้วยดอกไม้ งามและมีกลิ่นหอม

2.5 กล่าวเรียกขวัญให้มาชมบายศรีที่มีดอกไม้และกินอาหารแล้วเข้าสู่ตัว และกล่าวอวยพรให้คู่บ่าวสาวมีความสุขเจริญก้าวหน้าในชีวิตคู่

2.6 กล่าวบอกรบรมสั่งสอน การใช้ชีวิตอยู่กันระหว่างคู่บ่าวสาว ให้มีความเคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน

3. คำเรียกขวัญลูกแก้ว (ขวัญนาค)

3.1 เกริ่นนำ จะกล่าวถึงวันนี้เป็นวันสิริมงคล

3.2 กล่าวพรรณนาเรื่องการกำเนิดมนุษย์ โดยจะกล่าวถึงการกำเนิดมนุษย์ตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา จนคลอดออกมาพร้อมทั้งพรรณนาถึงความยากลำบากของบิดามารดาในการเลี้ยงดูบุตร จนกระทั่งเติบโตใหญ่ได้เข้าสู่พิธีบวชในพระศาสนา

3.3 กล่าวพรรณนาเรื่องบายศรี เกี่ยวกับความงามของดอกไม้ ตลอดจนอาหารต่าง ๆ ที่เตรียมไว้ให้ขวัญได้บริโภค

3.4 กล่าวเชิญขวัญ ที่ไปอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ให้กลับคืนมาสู่ร่าง

3.5 กล่าวการอบรมสั่งสอนลูกแก้ว ให้ปฏิบัติตนอยู่ในธรรมวินัยของสงฆ์

3.6 กล่าวพรรณนาคำปัดเคราะห์ เพื่อให้ลูกแก้วพ้นจากภัยอันตราย

3.7 การกล่าวบรรยายเส้นด้ายที่ใช้ผูกข้อมือ โดยพูดถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเส้นด้ายที่นำมาผูกข้อมือลูกแก้ว

3.8 ตอนท้ายจะกล่าวอวยพรลูกแก้วให้มีอายุมั่นคงขวัญยืน

4. คำเรียกขวัญวัวควาย

4.1 กล่าวว่ถึงวันนี้เป็นวันที่เหมาะกับพิธีเป็นมงคล

4.2 กล่าวพรรณนาถึงการไถนาและการเตรียมการปลูกข้าว

4.3 กล่าวพรรณนาถึงการใช้แรงวัวควายและได้คุณค่าแผ่นดิน โดยตอนนี้จะเน้นการกล่าวขอขมาขอโทษ โดยจะให้วัวควายได้อิสระภาพและได้กินอาหาร

4.4 กล่าวพรรณนาเรียกขวัญวัวควาย ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ขอให้มากินหญ้าอ่อน กล้วยอ้อย ที่เตรียมไว้ และกล่าวในลักษณะคุ้มครองป้องกันภัยให้วัวควายของตนให้สุขสบาย

4.5 กล่าวอวยพรให้วัวควายมีอายุยืนยาว และสะสมบารมีให้พ้นจากการเป็นสัตว์เคราะห์ฉาน

5. คำเรียกขวัญข้าว

5.1 กล่าวพรรณนาเล่าถึงการกำเนิดเมล็ดข้าวโดยอ้างอิงนิทานที่เล่าสืบกันมา

5.2 กล่าวพรรณนาเรียกให้ขวัญข้าวให้กลับคืนมา โดยให้พระแม่โพสพมาเสวยอาหารที่เตรียมไว้

5.3 ลงท้ายด้วยการกล่าวอัญเชิญให้พระแม่โพสพให้รับมาดูแลข้าว

6. คำเรียกขวัญช้าง

6.1 กล่าวถึงวันนี้เป็นวันสิริมงคล เป็นวันพิเศษ

6.2 กล่าวถึงการปฏิสนธิและการกำเนิดช้าง

6.3 กล่าวถึงการอวยพรให้ช้างมีอายุยืน และเป็นช้างมิ่งมงคล

6.4 กล่าวถึงการคล้องช้างมาจากป่าและปลอบขวัญช้างใหม่ที่คล้องมาให้ ขวัญช้างเกิดสถานะเคยชินกับสถานที่แห่งใหม่ โดยจะปลอบช้างให้สงบมิให้มีอาการตื่นกลัว

6.5 กล่าวชวนเชิญช้างให้กินอาหารที่ได้เตรียมไว้

7. คำเรียกขวัญเรือนใหม่

7.1 กล่าวว่าวันนี้เป็นวันฤกษ์ยามดีถือเป็นวันพิเศษ เป็นวันมงคล แก่การทำพิธีกรรมขึ้นเรือนใหม่

7.2 กล่าวการนำวัตถุมงคลและเครื่องใช้ต่าง ๆ ขึ้นสู่เรือนใหม่ ดังเช่น หม้อเงิน และกล่าวถึงชื่อบุคคลที่เป็นมงคลนำหน้า เช่น แก้ว คำ เป็นต้น

7.3 กล่าวอวยพรให้ผู้อยู่อาศัยร่ำรวยและมีความสุข

7.4 กล่าวถึงชื่อเสาเรือนอันเป็นมงคล โดยใช้ชื่อเทพเทวดาต่าง ๆ ประจำอยู่กับเสาเพื่อปกป้องภัยอันตราย และให้ผู้อยู่อาศัยสบายและมีอายุยืนยาว

3.8 บทบาทหน้าที่วรรณกรรมประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญ

เมื่อกล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญ สิ่งสำคัญที่สุดในการประกอบพิธีกรรมคือวรรณกรรม สำหรับวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธีกรรมนี้เกิดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการประกอบประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวล้านนา โดยจะมีกวีพื้นบ้านได้สร้างสรรค์หรือกรองด้วยถ้อยคำภาษาที่ประณีตงดงาม บางทีแทรกภาษาบาลีบ้างเพื่อเป็นสิริมงคลและให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ วรรณกรรมเหล่านี้จะใช้คำประพันธ์ชนิดต่างๆ อย่างเหมาะสมแก่โอกาสและประเพณีพิธีกรรมนั้น ๆ ประเพณีพิธีกรรมนั้น ๆ ส่วนลักษณะของวรรณกรรมในพิธีกรรมนี้เป็นวรรณกรรมที่คาบเกี่ยวระหว่างมุขปาฐะกับลายลักษณ์อักษร เช่น คำเรียกขวัญ คำขึ้นท้าวทั้งสี่ คำโอกาสเวนทาน คำปิ่นพรปีใหม่ คำสืบชะตา ฯลฯ เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้จะใช้ “อาจารย์” เป็นผู้กล่าว¹⁸

ในขณะเดียวกันเมื่อใดที่มีการจัดพิธีกรรมเรียกขวัญทุกครั้ง โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับบุคคลก็จะต้องมีพิธีกรรมสืบชะตาและสะเดาะเคราะห์มาเกี่ยวข้องทุกครั้งเช่นกัน เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของพิธีกรรมเรียกขวัญ ดังนั้นจากการศึกษาในเนื้อหาของวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมคำเรียกขวัญไม่ว่าจะเป็นคำเรียกขวัญผู้ป่วย ลูกแก้ว คู่บ่าวสาว วัวควาย ช้าง ข้าว และบ้านเรือน จะพบว่าเนื้อหาในวรรณกรรมเหล่านี้ยังไม่เพียงพอค่อการศึกษาวิเคราะห์ถึงรายละเอียดเรื่องขวัญได้ครอบคลุม

¹⁸ ลมูล จันทร์หอม, วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา, หน้า 182.

จากเหตุผลดังกล่าวนี้ผู้วิจัยจึงได้นำวรรณกรรมประกอบพิธีกรรมอย่างอื่นที่เกี่ยวข้องในเรื่องขวัญมาเสริมเพื่อเพิ่มเนื้อหารายละเอียดในการวิเคราะห์เรื่องขวัญให้ชัดเจนมากขึ้น สำหรับวรรณกรรมพิธีกรรมที่นอกเหนือจากคำเรียกขวัญที่ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์เพิ่มมีดังนี้ คำสืบชะตา คำสะเดาะเคราะห์ คำโอกาสต่าง ๆ เช่น คำปิ่นพร คำเวนทาน เป็นต้น

ดังนั้นเพื่อความสมบูรณ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องขวัญดังกล่าว ในงานวิจัยนี้จึงได้นำวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญนำมาวิเคราะห์ในส่วนของการศึกษาบทบาทและหน้าที่ของวรรณกรรมประกอบพิธีกรรมเรื่องขวัญด้วย ซึ่งต่อไปนี้ผู้วิจัยจึงได้นำวรรณกรรมประกอบพิธีกรรมเรื่องขวัญมาแยกศึกษาออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ หนึ่งศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ในคำเรียกขวัญ ถิ่นนาโดยตรง สองศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ในวรรณกรรมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเรื่องขวัญโดยอ้อม คือ

3.8.1 วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ในคำเรียกขวัญถิ่นนา

คำเรียกขวัญจัดเป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อบุคคลและชุมชนถิ่นนามาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีบทบาทหน้าที่ในลักษณะการสร้างดุลยภาพระหว่างบุคคลกับบุคคล และระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความปกติสุข สำหรับการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ในคำเรียกขวัญประเภทต่าง ๆ นี้จะศึกษารายละเอียดออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.8.1.1 บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญคน สามารถแบ่งย่อยออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. บทบาทหน้าที่ในคำเรียกขวัญผู้ป่วย ได้แก่

1.1 บทบาททางด้านคติเตือนใจ

วรรณกรรมคำเรียกขวัญผู้ป่วยถือได้เป็นวรรณกรรมที่มีการสอดแทรกเนื้อหาทางด้านคติเตือนใจ เพื่อให้ผู้ฟังได้รับรู้ว่าคนเราไม่สามารถเลือกเกิดได้ และไม่สามารถรู้ว่าตนเองต้องตายเมื่อไหร่ ด้วยสาเหตุของความไม่รู้ความเป็นไปของชีวิตว่าอนาคตข้างหน้าต้องเผชิญกับความทุกข์และอุปสรรคอะไรบ้าง ดังนั้นเนื้อหาในบทเรียกขวัญผู้ป่วยตอนหนึ่งได้กล่าวถึงรายละเอียดในส่วนเกี่ยวกับการเตือนสติไม่ให้คนเราเกิดความประมาทกับชีวิต โดยบทนี้จะมีเนื้อหาอ้างถึงว่าเมื่อคนเราได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ถึงแม้จะมีผิวพรรณดำขาว รูปร่างสูงต่ำต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามสังขารอายุก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเนื้อหาตรงนี้จะสอนในเรื่องของความไม่แน่นอน ดังคำกล่าวของคำเรียกขวัญดังนี้

เจ้าจิ้งประสูติ	นางพร่องเกิดเป็นหูดเป็นเปา
เนื้อมันเลาเถียนเกลี้ยง	สูงต่ำพรวดเหมือนกัน
สูงต่ำคำขาวนั้นมีหลายหลาก	อันอุกลักขณะก็หายากหากมีแควนน้อย
อายุยังบ่พอร้อยบ่พอพัน	เถิงหกสิบเถิงสังขารนั้นหัวหงอก ¹⁹

1.2 บทบาททางด้านจิตวิทยา

ในวรรณกรรมคำเรียกขวัญผู้ป่วยส่วนใหญ่จะมีบทบาทหลัก ๆ ก็เพื่อสร้างกำลังใจให้กับผู้ป่วย ส่วนลักษณะการถ่ายทอดวรรณกรรมนั้นจะออกมาเป็นภาษาที่มีถ้อยคำไพเราะ โดยอาศัยหมอขวัญที่มีน้ำเสียงดีในการเรียกขวัญ (ปลอบขวัญ) ให้ผู้ป่วยมีความรู้สึกอบอุ่น เปรียบเหมือนดั่งคำเรียกขวัญผู้ป่วยคนหนึ่งได้แสดงความห่วงใยขวัญของผู้ป่วยที่หลงไปอยู่สถานที่ต่าง ๆ ทั้งอยู่ตามเมืองผี ทุ่งนา กลางป่า ก็ขอให้กลับคืนมาสู่ยังบ้านเรือนที่มีทั้งบิดามารดาญาติพี่น้อง ดังนั้นคำเรียกขวัญผู้ป่วยที่มีการแสดงภาษาที่อ่อนหวานนี้ จึงเป็นหลักจิตวิทยาอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้ป่วยเกิดความเชื่อมั่นว่า ได้มีผู้ไปตามขวัญของเรามาให้ ดังตัวอย่างการพรรณนาให้ขวัญกลับคืนมาดังนี้

“ขวันเจ้าอย่าไพนั่งน้อยหน้าสู่เมืองผี	จูงหื้อคืนมาคั้งเก่า
หื้อเจ้าได้ทานแล้วทานเล่า	บุญนักกว่าบุญเก่าหลาย
หื้อเจ้าได้เว้นเสียจากอบายทั้งสี่	หื้อเจ้ามาอยู่ที่เรือนมงคล
หื้อเจ้าสืบแทนตระกูลเผ่าพันธุ์วงศ์พ่อแม่	ขวันเจ้าอย่าไพอ้อยยัง โท่งนากลางป่า” ²⁰

1.3 บทบาททางด้านสุนทรียศาสตร์

ในวรรณกรรมคำเรียกขวัญผู้ป่วยจะมีผลต่อผู้ป่วยก็ต่อเมื่อผู้ป่วยได้รับฟังถ้อยคำของคำเรียกขวัญอันไพเราะ โดยเฉพาะต้องมีผู้เรียกขวัญที่มีน้ำเสียงพิเศษในการกล่อมขวัญด้วย เมื่อกล่าวถึงสุนทรียศาสตร์ก็จะหมายถึงสิ่งที่ให้ความเพลิดเพลินทางอารมณ์ ซึ่งหมายถึงสิ่งที่รับรู้ได้ทางประสาทสัมผัส ดังนั้นบทบาทของวรรณกรรมคำเรียกขวัญผู้ป่วยจะแสดงถึงสุนทรียศาสตร์ทางด้านภาษาที่มีลักษณะอ่อนหวานและมีการนำเสียงอันไพเราะในการใช้ความพยายามกล่อมขวัญให้กลับมาสู่ร่างเดิม อันอาจทำให้ผู้ป่วยเกิดความรู้สึกเพลิดเพลินทางอารมณ์ขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวถึงวรรณกรรมประเภทมุขปาฐะ ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมประเภทใดก็มีบทบาททางด้านสุนทรียศาสตร์ทั้งสิ้น

¹⁹ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542), หน้า 238.

²⁰ อุดม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 238.

2. บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญลูกแก้ว ได้แก่

2.1 บทบาททางด้านความเชื่อทางศาสนา

โลกทัศน์ของชาวล้านนาเกี่ยวกับแนวคิดการเกิดของโลกและการกำเนิดของมนุษย์นั้น ชาวล้านนาได้รับความคิดที่ประสมประสานกันระหว่างพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อพื้นบ้านดั้งเดิม โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพราหมณ์และพุทธศาสนาจะเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลเด่นชัดที่สุด²¹ ในเรื่องกฎแห่งกรรมและการเข้าใจชีวิต

ยกตัวอย่าง เช่น คำเรียกขวัญลูกแก้วเป็นวรรณกรรมที่ชาวล้านนาได้รับความคิดเกี่ยวกับการที่ประสมประสานระหว่างศาสนาพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิม โดยเฉพาะแนวคิดที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดของมนุษย์ที่มีลักษณะเนื้อหาโยงให้ผู้ฟัง(นาค)เข้าใจถึงการเกิดของตนและเรื่องกฎแห่งกรรม

สำหรับบทบาทของคำเรียกขวัญลูกแก้วนี้ โดยภาพรวมจะเน้นเนื้อหาให้ผู้จะบวชได้ตระหนักถึงพระคุณของบิดามารดา ซึ่งบทบาทวรรณกรรมนี้จะทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจถึงกฎแห่งกรรมและได้ทำให้ทราบถึงเหตุที่มาที่ไปของตน ตามหลักศาสนาที่เชื่อว่าคนเราเกิดมาก็เพราะด้วยอวิชาเป็นต้นเหตุ จึงเป็นผลให้มนุษย์ต้องได้เกิดมาในโลกนี้เพื่อชดใช้กรรมเก่า ดังดูที่บทเรียกขวัญลูกแก้วดังได้กล่าวไว้ดังนี้

“ทุกิโย ธมมํ วิเสโส วันนินาตุลลํลิส

ข้าจักกล่าวกำเนิดแห่งรูปจันท์

เหตุว่านามธัมมํมาตคแต่งสร้าง

ฝูงคนเราอันเกิดมา

ในมนุสสโลกอันกว้างเหมือนกันนั้นชู้ตน ๆ

เวรและกัมมํหากมาชน

มาขยงหื้อพ่อแม่แห่งเจ้า

หื้อมีคำรักคำแพง”²²

2.2 บทบาททางด้านสังคม

ในบทเรียกขวัญลูกแก้วจะสังเกตเห็นได้ว่ามีบางตอนจะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้บวช จากการเป็นฆราวาสในสังคมต้องมาถือศีลและรักษาวินัยในการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับการเป็นสามเณร ด้วยเหตุนี้บทบาททางสังคมของผู้บวชก็จะถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยปกติก่อนเป็นสามเณรผู้บวชอาจจะเคยมีชีวิตที่เคยอิสระและมีสังคมที่ไม่ต้องถูกบังคับพฤติกรรมมากนัก แต่ก็ต้องมาถือศีลบิณฑบาตทุกวันและเทศนาธัมมให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง เป็นต้น ดังคำเรียกขวัญลูกแก้วตอนหนึ่ง ได้กล่าวไว้ดังนี้

²¹มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์, 2539), หน้า 4.

²²นฤมล เรื่องรังษี, คำเรียกขวัญลูกแก้ว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา, (เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2532), หน้า 162.

“เปณสามเณรและภิกษุ
 เจ้าก็จักได้พ้นจากเวสสมรवास
 ท่านจักหาใส่ยังนามะชื่อใหม่
 ที่ไหนเจ้ายังบ่แจ้งชุ่นใจความ
 กับองค์ท่านเจ้าพระอุปัชฌาย์
 อย่าได้ขาดสักเวลา
 หื้อเจ้าได้เทศนาธรรมโปรด

ทรงผ้าจีวรวิสุเมธ
 เปณลิสสาแห่งพระอุปัชฌาย์
 ตามวินัยบัญญัติให้วุฒิเรื่องรุ่ง
 เข้าจูงจักถามเอารากเค้า
 หื้อเจ้าได้จิสสิลภิณฑบาท
 ค้นถึงวันอุโบสถา
 มันยังเป็นผลประโยชน์ ฯลฯ”²³

3. บทบาททางหน้าที่คำเรียกขานว่าสาว ได้แก่

3.1 บทบาทความเชื่อทางศาสนา

จากการศึกษาคำเรียกขานว่าสาวสาวทั้งหมด พบว่าตอนหนึ่งได้กล่าวในแง่ความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับเรื่องของ “บุพเพสันนิวาส” ที่คู่บ่าวสาวได้มาพบกันและเป็นเหตุให้ทั้งสองต้องได้แต่งงานกัน

จากการศึกษาคำเรียกขานว่าสาวสาวทั้งหมด พบว่าตอนหนึ่งได้กล่าวในเรื่อง “บุพเพสันนิวาส” ที่อยู่ในพระธรรมขุททกนิกาย ไว้ว่า ความรักของคน 2 คนนั้น (บ่าวสาว) จะก่อเกิดขึ้นมาก็ด้วยมีเงื่อนไข 2 ประการ ดังนี้คือ

1. เกิดจากบุพเพสันนิวาสที่เคยอยู่ร่วมกันในอดีตชาติ
2. เกิดจากโอกาสที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลในชีวิตนี้ จึงคลให้ความรักเกิดการเห็นอกเห็นใจกัน เปรียบดังดอกบัวที่ต้องอาศัยน้ำและเปลือกตมฉันใดก็ฉันนั้น

ดังนั้นความเชื่อในเรื่องบุพเพสันนิวาสจึงเป็นเรื่องของกฎแห่งกรรมที่ได้กระทำร่วมกันมา ไม่ว่าจะทางดีหรือร้ายที่ได้เป็นเหตุทำให้คนทั้ง 2 คนได้มาพบกัน ดังคำเรียกขานว่าสาวสาวตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“ธัมม์พระกล่าวไว้บ่หุมหายเสีย	เหตุที่เราได้มาเป็นคู่เมียเป็นเมียตามธัมม์พระเจ้า
บุพเพสันนิวาสเจ้าชู้ชาติล่วงแล้ว	เคยได้เป็นคู่รักเมียแพง
ธัมม์พระกล่าวไว้ท่านได้แถลง	เหตุที่เราจักได้กันเป็นคู่เมียแพง
ก็มีสองอย่างเนื้อเข้า	
เคยได้เป็นคู่เมียกันแล้วเล่า	ในอนนักษาคันเกิดมาในโลกาโลกได้
ก็ได้มาปะกันแถมแล้ว ไชรรับไคลคลา	

²³ นฤมล เรื่องรังษี, คำเรียกขานว่าสาว : การศึกษารูปแบบเนื้อหา, หน้า 176.

อย่างหนึ่งนั้นนาเมื่ออยู่ในโลกาโลกนี้ ตามพระกล่าวชี้ไขป็นได้ช่วยเหลือกัน
 ทุกสิ่งสองอย่างนี้ จึงกลับกลายเป็นตัวเมียไฟ
 อุปมาเหมือนคอกบัวบานงามไซ้ช้ำก็เอาใสรน้ำกับตม
 ตัวโปสมคืนไต่ตัวกัมมเวรไต่ติด ก็เหมือนสองเงื่องเข้าได้สมรสกันนี้เล่า
 ก็เป็นแต่กัมมแต่สร้างหากพามา”²⁴

3.2 บทบาททางด้านจริยธรรม

ในบทเรียกขวัญบ่าวสาวจะมีการสอดแทรกคำสอนทาง
 จริยธรรมในการครองเรือนให้คู่บ่าวสาวได้นำไปปฏิบัติ เพื่อให้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข
 โดยมีการสอดแทรกหลักธรรมการอยู่ร่วมกันสี่ประการดังนี้

1. สัจจะ คือ ความจริง ได้แก่จริงต่อหน้าที่ จริงต่อเวลา จริงต่อ
 วาจา จริงต่อบุคคล นั่นก็หมายความว่ามีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

2. ทมะ คือ รู้จักข่มใจ บังคับฝืนใจตนเองให้มีความดีตลอดไป
 นั่นก็หมายความว่าทั้งสามีภรรยาต้องรู้จักข่มใจต่อสิ่งที่จะทำความผิดต่อกันและกัน

3. ขันติ คือ อุดหนุนต่ออุปสรรคในขณะใช้ชีวิตร่วมกัน

4. จาคะ คือ การเสียสละ รู้จักเป็นผู้ให้

จากธรรมะทั้ง 4 ประการข้างต้น จะเน้นให้คู่บ่าวสาวไม่ประมาท
 ต่อการปฏิบัติดีเพื่อการประนีประนอมต่อกันและกันตามหลักธรรม หากสามีภรรยาใดปฏิบัติได้
 ครบและตลอดกาล คู่กันก็จะอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขเจริญรุ่งเรืองและอยู่ด้วยกันยาวนาน
 ดัง ตอนหนึ่งของบทเรียกขวัญบ่าวสาวที่ได้กล่าวหลักธรรมะ 4 ข้อ ดังนี้

“มัดมือเข้าทั้งสองคนก็หื้อมีปรานีแผ่กว้าง

อย่าไฟคิดร้างหื้อคิดเป็นผัวหนึ่งเมียเดียว เข้าผัวเมียก็หื้อเจ้าผ่อเลงเหลือข

จักทำฉันทไคคืออย่าไฟตามใจเองเดียว หื้อปรึกษากันเนื้อเจ้า

สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ ธรรมสี่ประการนี้เล่า อย่าได้ประมาทหลงลืม

เมื่อมีธรรมสี่ประการนี้ไว้บ่ได้ขัดขืน เทียงมีอายุยืนเจริญก้าวหน้า

บ่ได้ตกต่ำช้าที่ขวยเจริญดี อย่าได้เป็นผัวเปรตเมียผี

หื้อเป็นผัวแสงเมียแก้ว

เทียงจักก้าวหน้าไฟบ่แคล้วเข้าสู่ความเจริญไฟ”²⁵

²⁴หนานเต๋า, ประเพณีลานนาไทยและพิธีกรรมต่าง ๆ, (เชียงใหม่ : ประเทืองวิทยา, 2538), หน้า 130.

²⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

3.8.1.2 บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญสัตว์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญวัวควาย

1.1 บทบาททางด้านศาสนา

เมื่อศึกษาบทบาทของคำเรียกขวัญวัวควายจะพบว่า โดยจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของคำเรียกขวัญวัวควายนั่นก็คือให้ชาวนาได้ตระหนักระลึกถึงบุญคุณของวัวควาย โดยจะสอดแทรกคำสอนให้ผู้ไ้แรงงานวัวควายได้มีความละเอียดต่อการกระทำของตนเองในการไ้แรงงานวัวควายและคุณค่าทุบัติ ดังนั้นบทเรียกขวัญวัวควายจะมีการอบรมสั่งสอนในเรื่องของความเมตตาและความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษทั้งชาตินี้และชาติหน้า ดังบทเรียกขวัญวัวควายตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ดังนี้

“ผู้ข้าค้ำนำบุพผาลาชาดวงดอกไม้	ข้าวตอกได้แลเทียนงาม
ขอขมาตามแต่โทษ	ยามเมื่อได้ใช้การ โกรธราวี
ได้ค่าแลบุบตี	เชือกฟาดยี่ด่าหย้อหื้อเจ้า โคนามหิงสา
ขอละลดปลดเสียดังโทษโทษา	ขอย่าอาฆาตปนกับม้เวรกันไผมา
ในชาตินี้แลชาติหน้า	ผู้ข้ากลัวปนกรรมบาปช้าไฟต่าง ๆ นา ๆ” ²⁶

1.2 บทบาททางด้านสังคม

เนื่องจากสมัยก่อนสังคมล้านนาจะประกอบอาชีพทางการเกษตรกันเป็นส่วนใหญ่ และจะใช้แรงงานวัวควายในการทำเกษตรกรรม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดประเพณีพิธีกรรมเรียกขวัญวัวควายขึ้นมาในช่วงเดือน 11 จนถึงเดือน 12 เพื่อจะได้เป็นการปลอบขวัญสัตว์และขอขมาโทษต่อสัตว์ที่ได้ทุบัติไ้แรงงานไป ดังบทเรียกขวัญที่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ประเพณีพิธีกรรมไว้ดังนี้

“ปนการอันเกิดกับโลกหากสืบกันมา	ใน โลกาแหล่งหล้า
เช่นเมื่อปางเจ้าฟ้าพระญาศรีสุทโธมา	การกระทำไร่นาปลูกเข้า
อันสืบเค้าเหงาเมื่อสิทธิ์ดละออกไฟไถนา	ปนธัมมดาแต่งไว้
หื้อสืบใช้ปนปาเวณี	ปีไหนมีแลเทื่อ
เมื่อเดือน 11 สืบ 12	ฝนตกน้ำนองห้าไหย
ไฟแปลงไปล่นอน้ำใส่เตมมา	เอา ไถมาก่อแรก เป็นต้น” ²⁷

²⁶อุคม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 264.

²⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 263.

2. บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญช้าง

2.1 บทบาททางด้านจริยธรรม

คำเรียกขวัญช้างได้สอดแทรกการแสดงความรักความเมตตา กรุณาต่อสัตว์เลี้ยง ซึ่งช้างในที่นี้หมายถึงช้างที่ได้นำมาจากป่าหรือช้างที่กำลังคลอดใหม่ ๆ ดังนั้น พิธีกรรมทำขวัญช้างที่จัดขึ้นนี้ก็เพื่อเป็นการปลอบขวัญช้างให้มีความสงบอบอุ่นและเป็นสุข โดย พิธีกรรมนี้ทำให้เกิดความผูกพันระหว่างคนเลี้ยงช้างกับช้าง ดังคำเรียกขวัญต่อไปนี้ได้กล่าวไว้ดังนี้

“อ้อชะ วันนีกี้หากเปนวันดี	เป็นวันกำไ้เป็กีลี
เปนวันดี โชคฟ้า	ข้าจักเรียกเอาขวัญช้างแก้วกล้า
พ่อคัวคัวพิ้วใหญ่	อันอยู่ป่าไม้หิมพานต์คี่ห้อมมา
ข้าจักเรียกเอาขวัญช้างตัวคี่แก้วพ่อ	คี่ห้อมมาวันนีกี้แท้คี่หลี
เจ้าอย่ามีใจเหมือนดั่งช้างอุทธามตัวบ่คี่อยู่กลางเถื่อน	
เจ้าอย่าไปเป่นเพื่อนช้างอยู่ป่าหล้ากลางดง	
เจ้าอย่าไปสรงอยู่ด้วยสู้แรดและเสือกสิงห์	เจ้าอย่าไปวิ่งอยู่ด้วยวอกค่างและกวางทราย
หื้อเจ้ามาอยู่สบายคี่นเคล้า	หื้ออยู่กับเจ้าร้อยชาวชวนเจ้า
พ่อบ่ปล่อยเจ้าไปไหน	ใช้เจ็บใจและปวดท้อง
ทุกข์โศกต้องอย่ามี	หื้อมาอยู่ส่วสัดคี่เที่ยงแท้” ²⁸

3.8.1.3 บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญพี่ช้าว (ข้าว)

1. บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญข้าว ได้แก่

1.1 บทบาททางด้านความเชื่อ

จากการศึกษาเนื้อหาของบทเรียกขวัญข้าวพบว่าได้สอดแทรกความเชื่อในแนวคิดเรื่องวิญญาณนิยม โดยอาศัยเทพเทวดาที่เรียกว่าพระแม่โพสพมาช่วยรักษาต้นกล้า เพื่อให้ต้นกล้านั้นเจริญงอกงามดี และเพื่อเป็นการตระหนักให้เห็นถึงคุณค่าของเมล็ดข้าวที่ให้เรา เราได้กินเป็นอาหาร ในการดำรงชีวิต

ดังนั้นเนื้อหาของบทเรียกขวัญข้าวจึงพยายามสอดแทรกความเชื่อ เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (แม่โพสพ) เข้าไปก็เพราะจะทำให้คนเราเห็นว่าต้นกล้าทุกต้นถูกเลี้ยงดูโดยเทพ เทวดา จึงต้องการตระหนักในคุณค่าของข้าวทุกเม็ด ดังบทเรียกขวัญที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของข้าวดังนี้

²⁸ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว, แปลจากโบราณวัดคอนแก้ว ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน.

1. “ข้าวขว้าวตัวขนเป็นไส้จ้อเจ้าหลังกำพร้าวแม่
โพสพนางยมคก กวีก็อมตั้งอ้อมแก้มคะเน
ไพบ่องามเปรียบเจ้าได้แก้วแก่นไ้แม่โพสพ
นางเต็มอกองค์แ่อนสำอางแก้วแก่นบ่อ ไชขา
ตาไหลก็อ้อมคอดคกป้องตาดำ
แม่นเจ้าไปตกขำไกลขอบฟ้าก็หือมา
แม่เจ้าไปอยู่เมืองไพริยาภิ์หือมาเตอะนาขวัญข้าวแม่เฮ้ย
2. มาเตอะมาขวัญข้าวเฮ้ยมา
สวัสดีนามะกำเจ้ากำพร้าวแม่โพสพ
หือนางหามาด้วยอากาศเหาะวิลาศกลางหา
เหมือนคังดาวอยู่ยังฟ้าเหมือนคังเมฆฝังฝนนอง”²⁹

1.2 บทบาททางด้านจริยธรรม

ในการเรียกขวัญข้าวมีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อต้องการให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงบุญคุณและเล็งเห็นคุณค่าของข้าวในฐานะที่ข้าวได้เป็นอาหารหลักสำคัญยิ่งชาวไทยล้านนา ดังนั้นจริยธรรมที่สั่งสอนพฤติกรรมของมนุษย์คือควรแสดงความกรุณาข้าว โดยปรารถนาให้ข้าวออกงามดีและมีผลผลิตในแต่ละปีได้จำนวนมาก มีคำเรียกขวัญตอนหนึ่งได้กล่าวถึงความกรุณาข้าว โดยหวังขอให้ขวัญข้าวมาอยู่กับข้าวและขอให้พระแม่โพสพมารักษาต้นข้าว รวมทั้งดินฟ้าอากาศก็ขอให้พระแม่โพสพประทานน้ำฝนให้ตกตามฤดูกาล เพื่อที่จะให้ขวัญข้าวเจริญเติบโต คำคำเรียกขวัญข้าวกล่าวไว้ดังนี้ว่า

“ขวัญข้าวเฮ้ย มามา สวัสดีนามะกำเจ้ากำพร้าวแม่โพสพ
หือนางหามาด้วยอากาศเหาะวิลาศกลางหา
เหมือนคังดาวอยู่ยังฟ้าเหมือนคังเมฆฝังฝนนอง
หือเจ้ามาท่องในเขตตามประเทศไสงาม
เดือน สาม เป็นจักป๋อยไฟฟ้าเดือนห้าเป็นจักป๋อยไฟลาม
หือมาตัวขวัญขว้าวางลัวะหุยาน
ขวัญข้าวยาวหุบ่งบ่อว่าขวัญเดิม ไคว้หือมาเตอะนา”

²⁹ พ่อหน้อยจันทร์ จอมแปง, บ้านสันปูเลย, หมู่ 1 หนองแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่.

1.3 บทบาททางด้านจิตวิทยา

คำเรียกขวัญข้าวและพิธีการเรียกขวัญข้าว นอกจากมุ่งอบรมสั่งสอนให้มนุษย์ตระหนักถึงคุณค่าของข้าวแล้ว ยังมีหลักจิตวิทยาอีกรูปแบบหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกถึงความเชื่อมั่นว่าสามารถมีแรงและกำลังใจในการออกแรงปลูกข้าวเพื่อให้ข้าวออกมามากงามดี โดยอาศัยคำเรียกขวัญข้าวตอนหนึ่งที่มีลักษณะอ่อนนวยนาดเพื่อสร้างความเชื่อมั่นว่าข้าวถ้ามีขวัญอยู่ข้าวก็จะมีเมล็ดงามและผลิติดอกมาได้เยอะ ดังตัวอย่างคำเรียกขวัญข้าวตอนหนึ่งได้กล่าวอ่อนนวยนาดของขวัญข้าวมาอยู่กับข้าวไว้ดังนี้

“สาธุข้าวเป็นเจ้าขวัญปีนั้นแล้วก็ห้อมมา
ขวัญข้าวแพร่ 3 เดือนนั้นหนาก็ห้อมมาใครแล้ว
ตั้งขวัญข้าวกำข้าวแก้วก็ห้อมมาอยู่ยังเขีย
ขวัญข้าวงามปองอยู่เมืองจันทวันก็ห้อมมา ฯลฯ”³⁰ เป็นต้น

3.8.1.4 บทบาทหน้าที่คำเรียกขวัญสิ่งไม่มีชีวิต เช่น บ้านเรือน

บทบาททางด้านจิตวิทยา

คำเรียกขวัญเรือนจะมีบทบาทในการโน้มน้าวจิตใจของผู้อยู่อาศัย เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นว่าเมื่ออยู่อาศัยบ้านหลังนี้แล้วจะทำให้เกิดความสุขใจสมหวังกับโชคกลางต่าง ๆ ดังจะสังเกตได้จากการนำแนวคิดเรื่องวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์มาสร้างความรู้สึกรู้สึกของผู้อยู่อาศัยเพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าเสาไม้ทุกต้นจะมีสิ่งพิเศษคือวิญญาณของรุกขเทวดาประจำอยู่และคอยปกป้องคุ้มครอง โดยเชื่อว่าเสาทุกต้นจะมีความศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้ผู้อยู่มีทั้งทรัพย์สินเงินทองและความดีงาม ดังคำเรียกขวัญเรือนบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า

“ข้าจ๊กกล่าววันขนานประเสริฐ	ข้าจ๊กบอกเสาเรือนหลังนี้เป็นเสาดีงาม
พ่อเจ้าจ๊กกล่าวเสาเล่มเก้าชื่อว่าแก้วมงคล	เล่มชื่อว่าพื้นฟากฟางเงินคำแก่เจ้า
เล่มชื่อว่าห้าชมนกนึ่งกินเมือง	เล่มชื่อว่าเคชะเรื่องเข้มกล้า
เล่มชื่อว่าม้าอาชนัย	เล่มชื่อช้างป่าเรลยปางก่อน
เล่มชื่อว่าพ่อสอนสมบัติ	เล่มชื่อว่าประตุ
สี่เล่มชื่อว่าสาวหุบ	เล่มชื่อว่าดอกกัณณิกา” ³¹

³⁰ พ่อหน้อยจันทร์ จอมแปง, บ้านสันปูเลย.

³¹ ศรีเลา เกษพรหม, แปลจากเอกสารปืบสา, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543).

3.8.2 วิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเรื่องขวัญ

จากการศึกษาวรรณกรรมพิธีกรรมเฉพาะบทเรียกขวัญในแต่ละประเภทต่าง ๆ ดังที่ได้วิเคราะห์ไว้ข้างต้น พบว่ายังไม่เพียงพอต่อการศึกษาวิเคราะห์ถึงรายละเอียดเรื่องขวัญ ด้วยเหตุนี้เพื่อความสมบูรณ์ในงานวิจัย ผู้วิจัยจึงได้นำวรรณกรรมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเรื่องขวัญมาเพิ่มเติมเสริมขึ้นเพราะเนื่องด้วยพบว่าเวลามีพิธีกรรมเรียกขวัญทุกครั้งจะว่าต้องมีพิธีกรรมอย่างอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น พิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ พิธีกรรมสืบชะตา พิธีกรรมคำป็นพร คำมัดมือ เป็นต้น

จากพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีเรียกขวัญต่าง ๆ เหล่านี้ ก็จะมีคำที่ใช้ในพิธีกรรมซึ่งต่อไปนี่คำต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาเกี่ยวกับเรื่องขวัญในส่วนของบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมที่มีความสำคัญต่อการสร้างกำลังใจแก่บุคคล ในการอธิบายบทบาท หน้าที่ของคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญ ไว้ดังนี้

3.8.2.1 บทบาทหน้าที่คำปิดเคราะห์

คำว่า “เคราะห์” หมายถึง สิ่งนำผลมาให้โดยไม่ได้คาดหมาย เช่นเคราะห์ดี เคราะห์ร้าย แต่โดยทั่วไปคำว่า “เคราะห์” นี้มักจะมีความหมายไปในทางที่ไม่ดี ความเชื่อเรื่องเคราะห์นี้มีมาแต่โบราณ โดยเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างพระเคราะห์ขึ้นมาเพื่อคุ้มครองและให้ผลดีหรือร้ายแก่มนุษย์ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าพระเคราะห์ได้เข้าไปอยู่ในอวัยวะทุกส่วนในร่างกายของมนุษย์ที่มีอิทธิพลเหนือโลก จากความเชื่อดังกล่าวนี้ ทำให้มนุษย์ต้องทำพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อช่วยขจัดปัดเป่าเคราะห์ร้าย ช่วยให้บรรเทาหรือให้หมดไป³²

สำหรับพิธีกรรมปัดเคราะห์นับได้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมเรียกขวัญ ดังนั้นคำปิดเคราะห์จึงเป็นคำที่ช่วยให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกดี เพราะคำปิดเคราะห์จะเปรียบเหมือนบทสวดที่ขับไล่สิ่งเลวร้ายต่าง ๆ หรือเคราะห์ต่าง ๆ ให้หลุดพ้นไป หลังจากนั้นก็จะมีการให้พรแก่ผู้ฟังเพื่อให้เกิดความรู้สึกในลักษณะเป็นการให้กำลังใจ ดังจะพบว่าคำปิดเคราะห์จะมีบทบาทหน้าที่ดังนี้

บทบาททางด้านจิตวิทยา

จากการศึกษาเนื้อหาคำปิดเคราะห์จะพบว่าในแต่ละถ้อยคำของคำปิดเคราะห์ ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกที่ดีตรงที่บางคนจะกล่าวในลักษณะที่ทำให้ผู้ฟังรู้สึกว่ต่อจากนี้ไปจะพ้นทุกข์พ้นโศก และพ้นเคราะห์ที่เป็นอุปสรรคต่อชีวิตทั้งปวง ดังได้กล่าวไว้ในคำปิดเคราะห์ดังนี้

³²สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 1203.

“เคราะห์เจ็บเคราะห์ไข้เคราะห์หนาว	เคราะห์เมื่อคืนเมื่อวัน
เคราะห์มากล้นหาอยาก	เคราะห์กวนเคราะห์กัมม
เคราะห์เมื่อหลับเมื่อตื่น	หลับบ่ขึ้นเป่นฝัน
เคราะห์พายหลังอย่าได้มาถึง	เคราะห์พายหน้าอย่าได้มาจาก
เคราะห์ตะวันตกอย่าได้มาเพื่อ	เคราะห์ทางเหนืออย่าได้มา
	ต้องมาถูก

เคราะห์วันนี้พรุกง้อหนีไกล
หนีหนีไปตามพระอาทิตย์พระจันทร์”³³ เป็นต้น

3.8.2.2 บทบาทหน้าที่คำสี่บชะตา

จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับปี 2525 ได้ให้ความหมาย คำว่า “สี่บ” หมายถึง ต่อเนื่องหรือต่อไปข้างหน้า ส่วนคำว่า “ชะตา” หมายถึง ลักษณะที่บังเกิด ตำแคงเหตุดีและชั่ว เช่น ชะตาดี ชะตาร้าย แบบรูปราศีที่บอกดาวพระเคราะห์เดินถึงราศีนั้น ๆ ใน เวลาเกิดของคนหรือเวลาสร้างสิ่งสำคัญ เช่น บ้านเมือง เป็นต้น ที่โหรคำนวณไว้ โดยแบ่งเป็น 12 ราศี เรียกว่า ดวงชะตาหรือดาวชะตา³⁴ เมื่อรวมคำ 2 คำนี้ คงเป็นคำว่า “สี่บชะตา” ดังนั้นคำว่า “สี่บชะตา” จึงมีความหมายว่าสี่บต่อจากการเกิด ด้วยเหตุมนุษย์เกิดมาต้องมีชะตาของตน ซึ่งบาง ครั้งชะตาบางช่วงชีวิตอาจจะดี บางครั้งอาจจะร้าย เมื่อใดที่มีชะตาชีวิตร้ายช่วงนั้น คนล้าंनाเชื่อว่า ช่วงนี้มีเคราะห์ ต้องทำพิธีกรรมสี่บชะตาต่ออายุให้อายุยืนยาวและสุขสบายดีขึ้น เมื่อศึกษาบทบาท ในคำดังกล่าวนี้จะพบว่าบทบาทหน้าที่ของคำสี่บชะตาหลัก ๆ มีอยู่ 2 ด้าน ดังนี้คือ

1. บทบาททางด้านจิตวิทยา

เมื่อศึกษาจากเนื้อหาคำสี่บชะตาพบว่าคำปิดเคราะห์ที่สอดแทรกอยู่ใน คำสี่บชะตานั้น มีจิตวิทยามุ่งเน้นการสร้างความรู้สึกรู้สึกของบุคคลให้เกิดความเชื่อมั่นว่าตนเองได้ พ้นจากเคราะห์แล้ว คือ พ้นจากโรคภัย เสนียดจัญไรต่าง ๆ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายกาย ไม่ สบายใจ เป็นต้น ดังคำปิดเคราะห์ที่ได้กล่าวไว้ในคำสี่บชะตาไว้ดังนี้ว่า

³³ ไข่มุก อุทยานลี, จากหนังสือที่ระลึกในงานครบ 90 ปี, (พระครูสิงหวิชัยศิริวิโช, 2533).

³⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2526, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2539), หน้า 260.

“เคราะห์พาวายเจ็บไข้ ก็หื้อหนีไปในวันนี้
 เคราะห์จี่ร้ายแรงมี ก็หื้อออกหนีไปในวันนี้
 เคราะห์หัวปีถูกทาง ก็หื้อออกหนีไปในวันนี้...”³⁵ เป็นต้น

2. บทบาททางด้านความเชื่อ

ในขณะเดียวกันในเรื่องหากำปัดเคราะห์ได้แสดงถึงความเชื่อเรื่องผี โดยเชื่อว่าเทวดาหรือผีจะมาช่วยรักษาคุ้มครองดูแลเพื่อให้บุคคลได้เกิดความรู้สึกว่าตนเองปลอดภัย ดังตำราทวดคาพุทธได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องเทวดาของชาวล้านนาหลัก ๆ แล้วมีอยู่ 4 องค์ เรียกว่า “ท้าวตุโลกบาล” โดยมีท้าว 4 องค์ ดังนี้คือ

1. ท้าวเวสสุวรรณ เป็นหัวหน้าของยักษ์ซึ่งดูแลทาง ทิศเหนือ
2. ท้าวธตรฐ เป็นหัวหน้าของคนธรรพ์ซึ่งดูแลทาง ทิศตะวันออก
3. ท้าววิรุฬหก เป็นหัวหน้าของเหล่ากุมภัณฑ์ซึ่งดูแลทาง ทิศใต้
4. ท้าววิรูปักษ์ เป็นหัวหน้าของเหล่านาคซึ่งดูแลทาง ทิศตะวันตก³⁶

เป็นต้น

จากความเชื่อดังกล่าวนี้ชาวล้านนาจึงได้มีพิธีกรรมรับท้าวทั้ง 4 เพื่อ อ้อนวอนกราบไหว้ให้เทวดาเหล่านี้มาช่วยคุ้มครองรักษาทุกข์สุขแก่มนุษย์โลก ทั้งอำนวยความสะดวก ความเจริญให้แก่มนุษย์โลก³⁷ ดังคำสืบทอดตอนหนึ่งได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผี โดยบทนี้จะกล่าว การกินน้ำมนต์และใช้คาถาน้ำมนต์ให้ผีหรือเทวดาช่วยมาอารักษ์ (รักษา) และขับไล่ผียักษ์ ผีพราย ผีเปรต ผีทะเล ที่จะมาทำร้ายให้เจ็บป่วยไข้

สำหรับการกล่าวถึงความเชื่อดังกล่าวนี้จะมีตอนหนึ่งของคำสืบทอดได้กล่าวไว้ ดังนี้

“คืบโลก คยวสท สทสน สวสทพอ มนต์น้ำหื้อกิน
 ครั้นหวานผีอารักษ์ ครั้นหยาดผียักษ์กับถูกดู
 ครั้นสมผีนึ่ง ครั้นขี้วงผีพราย ครั้นเสด ผีทะเล”³⁸

³⁵นิตยา จันโทราสาร, สืบทอด : การศึกษาเชิงวิจารณ์, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), หน้า 306.

³⁶อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพุทธ, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), หน้า 33-34.

³⁷ทวี เชื้อนแก้ว, ประเพณีเดิม, (กรุงเทพฯ : ทวนชัยการพิมพ์, 2536), หน้า 133.

³⁸นิตยา จันโทราสาร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 308.

ท้ายคำสืบทอดจะพบว่าเนื้อหาของคำสืบทอดจะแสดงบทบาทให้เห็นถึงการอวยพร เพื่อให้เกิดขวัญกำลังใจว่าต่อไปหลังจากทำพิธีแล้วจะได้รับโชคต่าง ๆ และพร้อมทั้งได้เรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว ดังมีคำสืบทอดตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ดังนี้

2.1 คำกล่าวถึงโชค

“โชคเป็นดีหื้อเข้ามา โชคเศรษฐีไว้เข้าของหื้อเข้ามา
 โชคชุ่มมือมียามหื้อเข้ามา โชคหลามไหลมาใส่หื้อเข้ามา
 โชคหลับได้เงินหมื่น โชคตื่นได้ค่าแสนหื้อเข้ามา
 โชคบ่แคล้วคลาศคล้อย
 หื้อได้สาวหนุ่มน้อยมารอม โชคคอมคู ฯลฯ”³⁹

2.2 คำกล่าวถึงการเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว

“ครั้นว่าซักเอา โชคแล้วหื้อ สูตเอาขวัญแถมเถอะว่าดังนี้
 สรีสวัสดิ์ข้าจักผูกมือซ้ายหื้อขวัญเข้ามา
 ขวัญเจ้าอย่าไปอยู่ที่จิมแม่ผางเผ็ด ฯลฯ”⁴⁰

จากการศึกษาคำสืบทอดตั้งแต่ต้นบทจนถึงท้ายบท จะพบว่าคำสืบทอดจะรวมเอาคำต่าง ๆ มารวมอยู่ในบทคำสืบทอด ดังจะพบว่าคำเรียกขวัญและคำปิดเคราะห์ก็รวมอยู่ในส่วนของคำสืบทอดด้วย ดังนั้นบทบาทหน้าที่ของคำสืบทอดโดยหลักแล้วจะมุ่งทางด้านจิตวิทยาในการสร้างแรงจูงใจบุคคลให้เกิดภาวะจิตใจที่จะช่วยให้สุขภาพกายและใจดีขึ้น เพราะจากความเชื่อที่เชื่อว่าเมื่อทำพิธีกรรมสืบทอดก็ต้องเรียกขวัญและรวมทั้งให้คำอวยพรต่าง ๆ ไปด้วย

ด้วยการสังเกตเห็นความพิเศษของคำสืบทอดที่มีการรวมคำ ต่าง ๆ ที่เป็นสิริมงคลเข้าไปผสมผสานเพื่อให้เป็นการเสริมสร้างแรงจูงใจให้บุคคลได้มีความปิติต่อสิ่งที่ตนได้รับจากพิธีกรรมสืบทอดนี้ เพราะเนื่องจากวันนั้นบุคคลเจ้าชะตาที่ถูกสืบทอดได้รับความปิติจากบุคคลที่มาร่วมทำพิธีกรรมและได้รับฟังคำสืบทอดที่ไพเราะจากอาจารย์ที่ทำขวัญสืบทอดนั่นเอง

3. บทบาททางด้านความเชื่อ

ความเชื่อ (Belief) คือ การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน ด้วยเหตุจากความเชื่อที่ต้องมีพิธีกรรมสืบทอดขึ้นนั้นเนื่องจากมนุษย์เกิดความกลัว กลัวความทุกข์ ความไม่รู้ของมนุษย์ เนื่องจากความกลัวความไม่รู้ของมนุษย์นี้จึงทำ

³⁹ นิตยา จัน โทราสาร, สืบทอด : การศึกษาเชิงวิจารณ์, หน้า 312.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 314.

ให้มนุษย์คิดไปต่าง ๆ นานา คิดว่าคงมีอำนาจเดินลับคลบนินทาลสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ โดยได้สร้างภาพผิ
วิญญูณ เทพเจ้า เทวดาขึ้น ดังนั้นบทคำสืบชะตาจึงมีคตอนหนึ่งได้แสดงให้เห็นถึงหลักความเชื่อที่
เชื่อว่าจะมีเทพเทวดามารักษ์ปกป้องคุ้มครองให้ผู้ฟังได้เกิดความอบอุ่นใจ และสร้างจินตนาการ
ว่ามีสิ่งหนึ่งที่มีอำนาจปกป้องอยู่เพื่อให้หายจากความกลัว ดังมีคำสืบชะตาตอนหนึ่งได้กล่าวดังนี้ว่า

“โอมโมโล ปริมนรายนสนหทย อนตุตสนกัย พุทางดับอุสท
ดับโลก คยวสท สทสน สวสทห่อ มนต์น้ำหื้อกิน
ครั้นหว่านผือารักษ์ ครั้นหยาดผือักษ์กับอุทดู ครั้นสมผือิ่ง
ครั้นจ้าวผือราย ครั้นเผต ผือกะเล”⁴¹

3.8.2.3 บทบาทหน้าที่คำป็นพร

คำป็นพรหรือคำให้พร จะเป็นคำกล่าวของผู้ประกอบพิธีที่จะกล่าวให้พร
ในวงจรที่ต้องการความอลังการหรือเพื่อความเจริญศรีทราชของผู้มาร่วมกิจกรรมเป็นการพิเศษ⁴²
ขณะเดียวกันคำป็นพรก็จะมีบทบาทหลัก ๆ ดังนี้

บทบาททางด้านจิตวิทยา

คำป็นพรเป็นคำที่ใช้กับบุคคลใน โอกาสที่บุคคลต้องการเสริมความเป็น
ศิริมงคลแก่ตน ดังนั้นจึงมีบทบาทที่ชัดเจนคือสิ่งที่เสริมสร้างกำลังใจแก่บุคคลให้รู้สึกดีต่อการ
ดำเนินชีวิตของตน จากการศึกษาบทบาทหน้าที่ของคำป็นพรจะพบว่าเน้นบทบาทไปทางจิตวิทยา
เป็นหลัก โดยเฉพาะจิตวิทยาทางด้านการสร้างแรงจูงใจโดยอาศัยคำที่ป็นพร เป็นการสร้างความรู้
สึกของบุคคลได้เกิดความเชื่อมั่น ดังจะสังเกตได้จากเนื้อหาคำป็นพรที่น่ากล่าวนั้นจะมีเนื้อหาใน
การอวยพรเสริมกำลังใจให้ผู้ฟังได้เกิดความรู้สึกว่าตนได้พ้นเคราะห์จากภัยอันตรายต่าง ๆ ดังมีคำ
ป็นพรตอนหนึ่งได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า

“หื้อได้อู่เย็นเปนสุขอายุหมั้นวันขึ้น
พ้นเสี่ยจากยังสัพพะกังวลอันตรายทั้งหลาย
เคราะห์ปีเคราะห์เดือนเคราะห์วันเคราะห์ยาม
32 เคราะห์พายหลังจักมาอยู่ถ้า
มีดินว่าเคราะห์พายหน้าจักบังเกิดมีมาดังอันคี่ตี
คี่ขอหื้ออู่รุ่งรับกลับหายไพเสี่ย”⁴³

⁴¹ นิตยา จัน โทราสกร, สืบชะตา : การศึกษาเชิงวิจารณ์, หน้า 89.

⁴² สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, หน้า 1078.

⁴³ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 93.

3.8.2.4 บทบาทหน้าที่คำมัดมือ จะมีบทบาทโดยภาพรวมคือ

บทบาททางด้านจิตวิทยาและความเชื่อ

คำมัดมือเป็นส่วนหนึ่งในการเสริมขวัญและกำลังใจ ดังจะพบได้ว่า คำมัดมือจะมีการพรรณนาถึงเส้นด้ายที่ผูกข้อมือ ซึ่งเรียกว่า ลำดับฝ้าย เส้นฝ้ายหรือลำดับเส้นฝ้าย ใหม่มือ จะพรรณนาว่า เป็นด้ายที่ได้มาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือผู้มีอำนาจอันจะคลั่งบันดาลให้เกิด ความเป็นสิริมงคลต่าง ๆ และอาจกล่าวว่เส้นด้ายนี้มาจากเทพหรือเทวดา จากมนุษย์ จากมนุษย์ เทพหรือวีรบุรุษต่าง ๆ หลังจากมัดเส้นด้ายแล้วก็จะมีการกล่าววาทะเพื่อผูกข้อมือเป็นสำนวนอัน ไพเราะ

นอกจากนี้ความเชื่อของกลุ่มไทใหญ่ก็มีความเชื่อเรื่องการผูกข้อมือเช่น เดียวกันกับชาวล้านนา โดยกลุ่มไทใหญ่จะเปรียบพิธีกรรมการผูกข้อมือเสมือน “สายใจ” หมายถึง ชีวิต หรือจิตวิญญาณ หรือชีวิตที่ข้อมือ ซึ่งความเชื่อการผูกข้อมือนี้ผูกเพื่อเสมือนการแสดงให้เห็น เจตจำนงแรงกล้าร่วมกันของกลุ่ม⁴⁴ รวมหมายถึงการแสดงความสัมพันธ์โดยอาศัยเส้นด้ายแทน ความรักและความห่วงใยด้วย

ขณะเดียวกันเมื่อศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของคำมัดมือ พบว่าคำมัดมือจะมีทั้งมัดมือขวาและมือซ้าย ซึ่งคำมัดมือขวาก็จะมีหน้าที่ต่างจากคำมัดมือซ้ายดังนี้

ก. คำมัดมือซ้าย

ในการมัดมือนั้นจะเริ่มด้วยจากการผูกมือข้างซ้าย โดยมีความเชื่อว่า เมื่อผูกแล้วจะทำให้บุคคลนั้นเกิดความรู้สึกปีติและความอบอุ่นทางจิตใจ มีกำลังใจในการเผชิญชีวิต ต่อไป ดังคำมัดมือซ้ายที่กล่าวถึงการเรียกขวัญกลับมา และให้เพื่อพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ และเพื่อให้มีอายุมั่นขวัญยืน โดยบทคำมัดมือก็จะอ้างถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และด้ายศักดิ์สิทธิ์นี้ เพื่อเป็นจิตวิทยา ให้ผู้ถูกผูกข้อมือเกิดความรู้สึกดีมีกำลังใจที่ดีขึ้นมา ดังมีคำกล่าวในแต่ละช่วงของคำมัดมือได้กล่าว ไว้ดังนี้

คำมัดมือช่วงเรียกขวัญด้วยด้ายศักดิ์สิทธิ์

“จักผูกหื้อขวันเจ้าอยู่คดียิ่งกว่าเก่า จักผูกขวันเล่าไว้กับตน

จักผูกด้วยฝ้ายมงคลอันวิเศษ ฝ้ายขาวเทศอันบัววิสุทธิ

ฝ้ายอันคนมนุสส์หากใช้อุปโลก เส้นฝ้ายมนุสส์โลกหากถือแพง”⁴⁵

⁴⁴ รมณี เลิศล้อมใส, ฟ้า-ขวัญ-เมือง, หน้า 217.

⁴⁵ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 93.

คำมัดมือช่วงผูกขวัญให้กลับมาและฟื้นอันตราย

“บ่หื้อขวัน ใพออยู่จิมผียักข์ผีแชนตัวใหญ่

ข้าจักผูกขวันเจ้าไว้หื้อเปนมงคล

คือแขนควงประเสีฐ

แขนงามล้ำเลิศเหมือนคั่งลวดเงินดี

มีเล็บยาวข้างเหมือนคั่งงาช้างเระว้าวม

รื้อยแลพันแสนสิ่ง

หื้อหลังคล้อยพรากฉิบหาย

ปลายมือเจ้าเป็นอาวุธห้าแยียงเฝ้ารักษาตน

สัพพะอันตรายคือหื้อหายพราก

เหมือนน้ำกลิ้งตกจากใบบัวนั้นแท้ดีหลี

หื้อเจ้าได้อยู่ดีทิมาอายุหมั้นยืนยาว

นั้นจูงจักมีเที่ยงแท้ดีหลี”⁴⁶

ข. คำมัดมือขวา

เมื่อมัดมือซ้ายแล้ว จึงจะมีการพรณนาเพื่อมัดมือขวา ซึ่งนับว่าคำมัดมือนี้จะอาศัยจิตวิทยาทางการใช้ภาษาที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจผู้ถูกผูกข้อมือให้เกิดความเชื่อมั่นและเกิดความรู้สึกว่าปลอดภัย สามารถต่อสู้ศึกศัตรูภูตผีได้ ซึ่งจะสังเกตได้จากบทคำมัดมือจะมีการกล่าวตอนหนึ่งได้เปรียบเทียบให้ขวัญมั่นคงเหมือนหินและเหมือนคั่งเขาไกรลาสปีพพา นั้นก็หมายความว่าเพื่อต้องการให้ขวัญเข้มแข็งคั่งภูเขาและหินผา เป็นต้น ดังคำมัดมือตอนหนึ่งกล่าวไว้ดังนี้

“หื้อขวันเจ้าอยู่หมั้นยังกับคนแท้ดีหลี

หื้อเหมือนคั่งปรูพ้ออันหาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์

หื้อหมั้นเหมือนคั่งคอยหินหนักได้แสนโกฏิสังขยา

หื้อหมั้นเหมือนคั่นธมาทะสะอาด

หื้อหมั้นเหมือนเขาไกรลาสปีพพา”⁴⁷

⁴⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, หน้า 105.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 106.

3.8.2.5 บทบาทหน้าที่คำเวทนานคนตาย

เมื่อกล่าวคำว่า เวทนาน จะหมายถึงเป็นประเพณีอันหนึ่งของล้านนาไทย ที่ได้ปฏิบัติต่อกันมาแต่โบราณ สำหรับการใช้อ้อยคำด้วยคำประเทร่ายแบบโบราณล้านนา จะมีเนื้อหากล่าวให้ผู้มาร่วมงานได้ทราบถึงวัตถุประสงค์การจัดงาน⁴⁸

สำหรับเวทนานคนตายจะหมายถึงการจัดขึ้นเพื่ออุทิศสำหรับบุคคลไปยังผู้ตาย เพื่อให้ผู้ตายได้สวายนบุญครั้งนี้ให้ไปอยู่ในที่ดี ๆ นั่นเอง เมื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ในคำเวทนานคนตายจะพบว่าคำดังกล่าวนี้มีบทบาทด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. บทบาททางด้านจิตวิทยาสังคม

จากการศึกษาความหมายทางจิตวิทยาสังคมจะหมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับผลของสิ่งเร้าทางสังคมที่จะสะท้อนให้เห็นได้จากขบวนการต่าง ๆ เช่น ทักษะคิด การยอมรับ และปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม⁴⁹ และด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงค้นพบว่าคำเวทนานคนตายได้แสดงบทบาททางด้านจิตวิทยาสังคมในรูปการความสัมพันธ์ระหว่างญาติญาติพี่น้องของผู้ตายที่แสดงความรักแก่ผู้ตาย แม้กระทั่งที่ตายไปแล้วยังต้องอุทิศส่วนกุศลไปให้คนตายได้ไปอยู่ในที่ดี ๆ และได้สวายนบุญนี้ให้คนตายได้พ้นจากความทุกข์ ดังคำเวทนานคนตายตอนท้ายได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการแสดงความรักความเมตตาของญาติพี่น้องรวมใจกันอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย ให้ผู้ตายได้รับบุญและเกิดใหม่ในโลกหน้า ดังนี้

บัดนี้ศรัทธาผู้ข้าดังหลาย ขอโอกาสราชนาพระแก้วเจ้าดังสามประการ
จูงมีธรรมะเมตตาอวยหน้า ปฏิหาระรับเอาแล้วยังของदान
จักขออุทิศบุญสารไปหา ผู้จุติมรณาไปสู่ปรโลกหน้า
ผู้มีชื่อว่า...แม่่นว่าได้วางจิตไว้ อารมณ์อาลัยไปบ่จ่างไปคคห้องหว่างจตุระอบาย
ขอบุญกุศลตัวหลายไปด้วยพราภหือ ได้ปีนจากคีตูกข์ หือ ได้สวายนสุขเป็นดีแล้ว
ถือเวียงแก้วเนรพานนั้นจูงจักมีเตียงแต่ดีหลี⁵⁰

2. บทบาททางด้านความเชื่อขวัญ

คำเวทนานคนตายมีบทบาททางด้านความเชื่อ เพื่อให้เห็นว่าเมื่อได้สวดคำนี้ไปแล้วหรือทำพิธีกรรมนี้ไปแล้ว ก็จะทำให้ฝ่ายญาติพี่น้องแสดงความสบายใจว่าขวัญหรือวิญญาณของผู้ตายได้ไปเป็นสุขดีแล้ว โดยการแสดงออกทางด้านความเชื่อของคำเวทนานคนตายนี้

⁴⁸ ลมูล จันทร์หอม, วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา, หน้า 188.

⁴⁹ พิสมัย วิบูลย์สวัสดิ์, จิตวิทยาสังคม, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2522), หน้า 3.

⁵⁰ ญาณสมมฺพบุ โน. ตำนานพิธีกรรมโบราณ, (ลำพูน : ภิญโญ, 2540), หน้า 27-28.

ก็จะพยายามอธิบายภาษาให้มองเห็นภาพว่าสภาพที่คนตายเมื่อได้รับส่วนบุญกุศลไปแล้วก็จะไปอยู่ที่ดินแดนอันบรมสุข ซึ่งบทบาททางด้านความเชื่อนี้อาจมีผลโดยทางจิตวิทยาเพื่อช่วยให้ญาติมีสภาวะขวัญที่สบายใจมากขึ้น ไม่หวั่นหวาดถึงผู้ตาย ดังคำเวทมนต์คนตายที่กล่าวไว้ข้างต้น ส่วนสำหรับคำเวทมนต์คนตายดังตัวอย่างที่ยกมากล่าวให้เห็นถึงบทบาทหนึ่งของความเชื่อในเรื่องนี้ แม้ว่าในบทจะไม่ได้อธิบายให้เห็นความชัดเจนเรื่องขวัญก็ตาม แต่ผู้วิจัยเห็นว่าความเชื่อเรื่องนี้มี ความเชื่อเช่นเดียวกับกลุ่มคนไทยที่เชื่อว่าเมื่อร่างกายตายไปแล้วขวัญก็จะสามารถกลับมายังบ้านของคนได้ ดังนั้นความเชื่อเรื่องขวัญกับการแสดงบทบาทหน้าที่ของคำเวทมนต์คนตายก็จะมีส่วน ได้กล่าวถึงผู้ตายเปรียบเหมือนว่าผู้ตายสามารถรับรู้ได้กับญาติที่ส่งบุญกุศลไปให้

3.9 สรุปความเชื่อและบทบาทจากวรรณกรรมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับขวัญล้านนา

ความเชื่อเรื่องขวัญในความหมายของคนล้านนาเชื่อว่าขวัญ หมายถึง สิ่งนามธรรมที่อยู่เหนือธรรมชาติ มีสถานะเป็นพลังที่สิงอยู่ในร่างกายคน สัตว์ พืช สิ่งไม่มีชีวิต ได้ ซึ่งถ้าอ้างเฉพาะขวัญคน ขวัญในที่นี้ยังหมายถึงพลังที่ช่วยเสริมพลังในตัวคนให้มีสถานะสมดุล มั่นคง เข้มแข็ง สามารถเผชิญชีวิตได้อย่างเป็นปกติและราบรื่น ขณะเดียวกันจากการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์พบว่าความเชื่อเรื่องขวัญดั้งเดิมของกลุ่มคนเผ่าพันธุ์ไทก่อนจะกระจายตัวลงมาอาศัยในประเทศต่าง ๆ พบว่าความเชื่อเรื่องขวัญจะมีเฉพาะขวัญคนเท่านั้น แต่เนื่องด้วยจากที่ความเชื่อเรื่องขวัญล้านนาที่ได้สืบทอดมาจากคนเผ่าพันธุ์ไทโบราณ จะพบว่าความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาจะไม่มี ความแตกต่างมากนักทางด้านพิธีกรรม อาจจะแตกต่างกันตรงที่แนวความคิดความเชื่อในขวัญล้านนาจะเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะมีขวัญอาศัยอยู่ เช่น ขวัญคน ขวัญสัตว์ ขวัญพืช ขวัญสิ่งไม่มีชีวิต เพิ่มเข้ามาเพื่อสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดของคนล้านนาได้นำหลักการคิดแบบการนำตัวเองเข้ามาเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม และจะยกให้ทุกสิ่งทุกอย่างแม้กระทั่งพืช สัตว์ สิ่งไม่มีชีวิตต่าง ๆ มีขวัญอาศัยอยู่ทั้งสิ้น โดยความเชื่อดังกล่าวนี้อาจเชื่อว่าเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างมีขวัญประจำอยู่สิ่งเหล่านั้นก็จะเกิดสิริมงคลและเป็นปกติ แต่ถ้าขวัญไม่อยู่ก็จะเกิดความผิดปกติและอาจตามมาด้วยถึงขั้นอันตรายก็ได้ ดังนั้นความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาจะเล็งถึงความสำคัญของการมีอยู่ของขวัญ โดยเชื่อว่าถ้าขวัญหายก็ต้องทำพิธีกรรมเรียกขวัญให้ขวัญกลับคืนมา

สำหรับพิธีกรรมเรียกขวัญของชาวล้านนา จัดขึ้นเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความจริงของความเชื่อที่มีอยู่ ซึ่งเมื่อศึกษาถึงความสำคัญของพิธีกรรมโดยแท้จริงแล้ว พิธีกรรมเป็นแค่เพียงตัวหลอกหลอ (เป็นสิ่งที่เร้า) ในการสร้างแรงจูงใจให้บุคคลได้เกิดความสบายใจขึ้นเท่านั้น ซึ่งตรงนี้

เมื่อศึกษาตามหลักจิตวิทยาสังคมในเรื่องการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (interpersonal interaction)⁵¹ พบว่าพิธีกรรมเรียกขวัญเป็นพิธีกรรมในลักษณะเพื่อสร้างแรงจูงใจให้บุคคลได้มีพฤติกรรมที่ดีขึ้น ส่วนในช่วงพิธีกรรมหมอขวัญ (อาจารย์) ที่มีความสามารถทางด้านใช้เสียงในการเรียกขวัญ หรือ กลุ่มหมอขวัญก็มีส่วนช่วยโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังให้เกิดอารมณ์คล้อยตามทำนองคำเรียกขวัญ ที่ได้สอดแทรกภาษาโวหารให้ผู้ฟังได้เกิดความรู้สึกที่ดีตามมา นอกจากนี้พิธีกรรมเรียกขวัญเมื่อศึกษาคตามหลักจิตวิทยาสังคม อีกแง่หนึ่งในเรื่องระดับสัมพันธภาพแบบตัวต่อตัว (mutuality) แล้ว คงจะสังเกตเห็นได้จากพิธีกรรมเรียกขวัญจะมีการแสดงความรักให้ระหว่างบุคคลกับบุคคล โดยยกให้เป็นบุคคลผู้เรียกขวัญเป็นคนสำคัญที่สุดในขณะเดียวกันเมื่อกล่าวถึงวัตถุประสงค์หรือบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมเรียกขวัญจริง ๆ แล้ว จัดขึ้นเพื่อเป็นการสร้างกำลังใจให้กับบุคคลเพื่อจะได้ปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม เช่น คน พืช สัตว์ สิ่งของ ใต้นั่นเอง

นอกจากนี้เมื่อศึกษาความเชื่อ และพิธีกรรมเรียกขวัญล้านนาทั้งหมด จะสังเกตได้ว่าตัวพิธีกรรมถึงเรียกขวัญจะเป็นกระบวนการถ่ายทอดความเชื่อที่ทำให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น แต่เมื่อศึกษาถึงพิธีกรรมเรียกขวัญไม่ว่าประเภทใด จะพบว่าหัวใจของพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดจะอยู่ที่คำเรียกขวัญ เพราะคำเรียกขวัญจะมีการแสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของการเรียกขวัญไว้อย่างชัดเจน ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยได้ค้นพบว่าบทบาทหน้าที่ของคำเรียกขวัญที่แท้จริงแล้วนั้น เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างแรงจูงใจให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคล เพื่อให้เกิดสถานะที่สมดุลขึ้นระหว่างเป้าหมายดังนี้

1. บุคคลกับบุคคล ตัวอย่างเช่น คำเรียกขวัญบ่าวสาว จะมีบทบาทในเรื่องเกี่ยวกับชีวิต หลังการแต่งงานต้องอาศัยหลักจริยธรรมในการอยู่ร่วมกัน เพื่อให้ชีวิตคู่ได้ครองกันอย่างมีความสุข และยืนยาว เป็นต้น

2. บุคคลกับสังคม ตัวอย่างเช่น คำเรียกขวัญลูกแก้ว ที่เน้นให้เห็นว่าบทบาทในการปรับตัวจากสังคมหนึ่งที่สะดวกสบายต่อการใช้ชีวิตอิสระมาเปลี่ยนวิถีชีวิตที่ต้องเคร่งครัดในการใช้ชีวิตรูปแบบพระสงฆ์ที่ต้องมีการรักษาศีลและวินัยต่าง ๆ สำหรับบทบาทของคำเรียกขวัญลูกแก้วนี้ จะมีบทบาทมากในด้านของคำสอนเกี่ยวกับความกตัญญูคุณเดวทิของบุตร

3. บุคคลกับสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่นสัตว์ คำเรียกขวัญข้าวที่มีอิทธิพลในการแสดงบทบาทหน้าที่ทางการดักเตือนสั่งสอนให้คนเราให้เห็นความสำคัญและรู้จักบุญคุณของข้าวที่เป็นอาหารหลักของมนุษย์ โดยมีชาวนาเป็นผู้ปลุกด้วยความยากลำบาก เป็นต้น ขณะเดียวกันคำเรียก

⁵¹แสงสุรีย์ ถ้าอังก์กุล, จิตวิทยาสังคม, (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2531), หน้า 19.

ขวัญก็ได้สอดแทรกคำสอนทางด้านความเชื่อในเรื่องพระแม่โพสพเพื่อต้องการยกให้ข้าวมีความศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญต่อมนุษย์ เป็นต้น

ขณะเดียวกันจากการศึกษาความเชื่อเรื่องขวัญและบทบาทหน้าที่ในเนื้อหาวรรณกรรม อีกนัยพบว่าไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญทางตรงกับวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเรื่องขวัญโดยทางอ้อมนั้น จะสังเกตเห็นว่าความเชื่อในเรื่องขวัญไม่ว่าจะเป็นความเชื่อที่เชื่อสืบต่อกันมา และจากการศึกษาเรื่องขวัญที่ปรากฏในวรรณกรรมที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะพบว่าความเชื่อในเรื่องนี้ ส่วนเป็นรูปแบบความคิดแบบเชื่อมโยงมากกว่าความคิดแบบแยกแยะในระดับการคิดที่ใช้เหตุผลแบบปัญญาชน ซึ่งการแสดงแนวคิดแบบเชื่อมโยงนี้จะสามารถเห็นได้ชัดเจนจากความเชื่อและประเภทคำเรียกขวัญที่มีตัวคำเรียกขวัญทั้งคน สัตว์ พืช และสิ่งไม่มีชีวิต จากเหตุผลนี้เมื่อศึกษาตามหลักทฤษฎีและที่มาของความเชื่อคนไทย จะพบว่าแนวความคิดดังกล่าวนี้จะจัดอยู่ในระดับความคิดแบบชาวบ้าน ที่มีแนวทางการดำเนินชีวิตโดยอาศัยคนส่วนใหญ่ที่นิยมปฏิบัติตามกันมาโดยไม่คำนึงถึงข้อกำหนดของรัฐ และแก่นคำสอนในทางศาสนา แต่จะคำนึงถึงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า โดยอาศัยความเชื่อมันแบบใช้หลักศรัทธานามากกว่าการพยายามหาหลักเกณฑ์เพื่อวิเคราะห์ด้วยเหตุผล ดังนั้นความเชื่อขวัญจึงออกมาในลักษณะที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ที่เน้นพิธีกรรม การนับถือผีหรือลัทธิวิญญาณนิยมที่เชื่อว่าการตายแล้วไม่สูญ แต่จะเชื่อว่าความตายคือความสิ้นสุดแก่สภาวะร่างกายแต่วิญญาณคงอยู่ต่อไป⁵²

สรุปการศึกษาความเชื่อ พิธีกรรม และวรรณกรรมที่กล่าวเกี่ยวกับเรื่อง “ขวัญ” ในแต่ละประเภทของชาวล้านนาพบว่า ความเชื่อเรื่องขวัญจัดเป็นแนวความคิดที่มีลักษณะสืบทอดต่อกันมาจนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีการเรียกขวัญ และขณะที่ปฏิบัติพิธีกรรมเรียกขวัญนั้นบทบาทที่สำคัญต่อการชี้ชัดให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ของการเรียกขวัญคือวรรณกรรม ซึ่งวรรณกรรมนี้จะมีบทบาทมากในขณะที่ปฏิบัติพิธีกรรม เพราะวรรณกรรมจะมีเนื้อหาในทางด้านอภิปรายที่เชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นพลังที่มีอำนาจล้นลับแฝงอยู่ในร่างกาย สามารถออกจากร่างกายได้ และขวัญก็มีสิ่งหนึ่งที่เรียกว่ามีเทวดาอารักษ์มาคุ้มครองเพื่อให้ขวัญทรงพลังเข้มแข็งในการต่อสู้ชีวิตต่อไป ขณะเดียวกันวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องขวัญยังมีบทบาทในการขัดเกลาทางสังคมทางด้านคุณธรรม จริยธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความกตัญญู ฯลฯ ดังที่กล่าวไว้ในส่วนการอธิบายบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมไว้ข้างต้น

⁵²มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, แนวคิดไทย หน่วย 1-6, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 6-7.

ในขณะที่เดียวกันความเชื่อเรื่องขวัญ จากการศึกษาความคิดทั่วไปตามทัศนะของแต่ละบุคคลที่มีความคิดเห็นแตกต่างกันและจากหลักฐานที่ปรากฏจากวรรณกรรมพบว่า เมื่อศึกษาตามความคิดดั้งเดิมเรื่องขวัญที่มีมาในสมัยโบราณของกลุ่มคนไทยโบราณก่อนย้ายถิ่นที่จะเข้ามาในประเทศไทย ความคิดเรื่องขวัญของกลุ่มคนไทยโบราณเหล่านี้มีความเข้าใจว่าขวัญเป็นสิ่งนามธรรมที่เป็นอมตะมีอยู่ทั้งตอนที่มิชีวิตอยู่และทั้งเมื่อตาย ขวัญก็จะออกจากร่างกาย ซึ่งความเชื่อตรงนี้คนไทยโบราณเชื่อว่าเมื่อคนตายไปแล้ว ขวัญจะสามารถกลับมาหาคนญาติ ดังนั้นความเชื่อเรื่องขวัญของกลุ่มคนไทยโบราณจึงใช้คำว่าขวัญกับคนเป็นและคนตาย⁵³

สำหรับความเชื่อเรื่องขวัญของคนไทยในประเทศไทยที่ได้ย้ายถิ่นมาอยู่ในประเทศไทยแล้ว จะได้รับอิทธิพลความคิดเรื่อง “วิญญาณ” ในศาสนาพุทธเข้ามา จึงทำให้คนไทยแปลความหมายขวัญดั้งเดิมที่เข้าใจว่า ขวัญไม่ได้กล่าวเฉพาะคนเป็นเท่านั้น คนที่ตายเหลือแต่สิ่งนามธรรมที่เป็นอมตะก็เรียกว่าขวัญเช่นเดียวกัน⁵⁴

ด้วยเหตุวิวัฒนาการทางความคิดของคนไทยโบราณที่เชื่อว่าขวัญใช้ได้กับคนเป็นและคนตายนี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสอิทธิพลทางพุทธศาสนาที่ได้นำคำว่า “วิญญาณ” เข้ามาให้คนไทยเดิมเชื่อสายเผ่าพันธุ์ไทยโบราณได้แปลความคิดดั้งเดิมที่เคยเชื่อกันว่าขวัญของคนเป็นกับขวัญของคนตายคืออันเดียวกัน มาเป็นขวัญที่ใช้เฉพาะคนเป็น ส่วน “วิญญาณ” จะใช้เฉพาะคนตายก็เพราะอาจเป็นไปได้ว่าคนไทยได้รับแนวคิดใหม่ที่ชัดเจนขึ้นถึงการอธิบายสภาวะสิ่งนามธรรมที่ขณะอยู่ในร่างกายคนกับอยู่ภายหลังการตายนั้นแตกต่างกัน ดังนั้นแนวคิดของคนไทยจึงได้แตกต่างจากแนวคิดของคนไทยโบราณดั้งเดิม

ดังนั้นจะพบว่างานวิจัยในส่วนนี้จะกล่าวเฉพาะแนวคิดของคนไทยล้านนาเท่านั้น ที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากคนไทยส่วนใหญ่ที่เชื่อว่า ขวัญ กับ วิญญาณ มีสถานภาพและสภาวะแตกต่างกัน ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ดังนั้นเพื่อจะได้ให้เห็นถึงความชัดเจนทางแนวคิดของชาวล้านนาค่อยๆ การนำไปศึกษาทางปรัชญา ดังนั้นการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องขวัญจึงได้ตั้งข้อสมมติฐานว่าการเรียกขวัญที่เป็นพิธีกรรมที่เอิกเกริกนั้นน่าจะมีความคิดหลัก หรือมี “ปรัชญา” ในการถ่ายทอดอยู่เป็นพื้นฐาน มิฉะนั้นจะไม่มี ความองงามให้ปรากฏเช่นนั้น ส่วนอะไรคือปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องขวัญนั้น ในงานวิจัยนี้จะนำกรอบแนวคิดทางปรัชญามาศึกษาด้วยกัน 2 อย่างคือ หนึ่ง ศึกษาจากกรอบแนวคิดทางอภิปรัชญาเพื่อให้ได้ลักษณะเฉพาะของขวัญและความจริงเรื่องขวัญที่เกิดขึ้นอยู่ในวิถีชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สองศึกษาจากกรอบแนวคิดทางจริยศาสตร์เพื่อที่จะได้

⁵³ วิไลวรรณ ขนิษฐานนท์, หน้า 12.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

เป็นการพิสูจน์ว่าความเชื่อขวัญเป็นปรัชญาที่มีได้อธิบายด้วยคำพูด แต่เป็นปรัชญาที่แฝงอยู่ในการแสดงออกของการกระทำ เพื่อยืนยันในโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ในการศึกษาถึงความจริงเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของขวัญและพฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องขวัญของชาวล้านนานี้ ดังนั้นบทที่ 4 และบทที่ 5 จะมีการอธิบายหลักการเกี่ยวกับอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ต่อไป

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University